

• *Dokumentumok*
Herczeg Ferenc életéből •

•

•

•

● GAZDA ÁRPÁD
PÁRBAJHISTÓRIA ◀

Halálos kimenetelű, Versecen zajlott kardpárbajról számoltak be 1886. augusztus elsején a pesti és vidéki lapok. Az újsághírekben jobbára iniciáléval jelölt Sipos László honvédtiszthelyettes és Herczog Ferenc jogászhallgató négy nappal korábban a Magyar Nyelvterjesztő Liga mulatságán egy kisasszony miatt szólalkozott össze, s kölcsönös sértegetések vezettek a Sipos számára végzetes párbajhoz. A fiatal tiszthelyettest évtizedeken át gyászolta a háromszéki család. A győztes „párbajvétség” miatt három hónapig vezekelt a váci államfogházban. Unalmában írni kezdett, s Herczog Ferenc néven a század első felének legünnepeltebb magyar írója lett. A párbajhistóriát eddig kizárólag az ő leírása alapján ismerte az irodalomtörténet. Egy családi levelesládából azonban nemrég olyan levelek kerültek elő, melyek a történetet a másik fél szemszögéből tálalják.

*

A párbajhistória abban a korban nem számított rendkívülinek. 1886 augusztusában Liszt Ferenc halála foglalkoztatta leginkább a sajtót. A párbaj csak akkor számított igazán nagy szenzációnak, ha neves emberek vívták. A névtelen vagy alig ismert ifjak pisztoly- vagy kardpárbajaira az újságszerkesztők általában nem is szántak több teret három-négy mondatnál. Herczog Ferenc, az ekkor alig 23 éves fiatalember pedig csak később szerzett hírnevet magának. Noha a törvény büntette a „párbajvétséget”, a párbajozás hozzátartozott a társadalom szokásaihoz, elvárásaihoz. A kor polgárai inkább vállalták a fizikai megsemmisülést, mint hogy a párbajkihívás elmulasztása vagy elutasítása miatt megszégyenüljenek, erkölcsi nullákká váljanak.

Ahogy Sipos nagybátyja látta

Részlet Barabás Antal Deák Alajoshoz írott leveléből:

[...] Ami Herczog ama brutális gyilkos büntetését illeti, nem vagyok hajlandó ügyvédet fogadni. Nem ér az már úgyse semmit; sőt, hamár nincs törvény arra, hogy az ilyen gyilkost felakasszák, inkább kérném

a bíróságtól annak teljes fölmentését. Nem méltó, nem érdemes az az ember arra, hogy őt földi bíróság 1 vagy 2 évre elítélje. Ítéljen fölötte az igazságos Isten.

Az én nézetem szerint Herczog megvetésre méltó, aljas ember, mert midőn néhai öcsém ama szemtelen s valóban arcátlan nő kosara miatt hozzá fordult, s tőle illedelmesen kérte annak rendreutasítását, Herczognak az lett volna a kötelessége, hogy az ügyet illedelmesen igazítsa el, a nőt vagy tovább ne táncolásra, vagy elsősorban szegény öcsémmei táncolásra figyelmeztette volna. De mit tett ehelyett a vadember: azt, hogy ő táncolt ama nővel, s midőn látta, hogy Laci is táncol, a zenét beszüntette. Kit sértett meg akkor az ildomtalan ember? Az én hitem és meggyőződéseim szerint nem Lacit, hanem az egész társaságot. Nem volt elég ennyi, midőn szegény Laci egy nővel táncolt, Herczog vad szenvedélyének nem tudva parancsolni, a táncoló nőt kiszakította Laci karjából s félrelökte, Lacit pedig tettelegesen bántalmazni akarta. Hogy betetézze vadságát, tetteleges bántalmazásra készítette magához hasonló elvtársait, de a művelt, higgadt gondolkodásúak visszatartották, sőt Herczogot s ama kifcamodott gondolkodású nőt a társaságból kiutasították.

Már most kérдем, meglehetett-e lovagiasan vívni egy olyan emberrel, aki kényszerítve volt egy díszes társaságból eltávozni, mert az keblében meg nem tűrte.

Természetesen nem. Nem, mert Herczog Ferenc, mint olyan ember, aki egy társaság nyugalalmát s békéjét kvalifikálhatatlan gorombaságaival megsértette, párbajra képtelen volt. A segédeknek az lett volna a teendője, hogy állítsák az ügyet egy becsületbíróság elé, mely megfontolva minden körülményt, döntötte volna el, hogy Herczoggal lehet-e verekedni vagy nem.

A végzetes párbaj során is elárulták a segédek tapintatlanságukat. Laci a párbaj során állást változtatott, s így oly helyzetbe jutott, hogy ellenfele tetszése szerint vágthatott. Ezt a segédeknek nem lett volna szabad engedniük, hanem azonnal állásba visszakényszeríteni a párbajt vívót, s úgy engedni tovább a vívást. Ha ezt teszik, meg vagyok győződve, hogy súlyos sebet kaphatott volna Laci, de halálos vágást semmi esetre sem.

Én tehát nem a gyilkost, de annak és a szerencsétlen elhúnytnak a segédeit kérném szigorúan megbüntetni. De hadd büntesse őket is az igazságos isten és saját lelkiismeretük.

Nagyborosnyó, 1886. szeptember 2-án.
Barabás Antal magyar királyi postamester.

Ahogy Herczeg látta

Részlet Herczeg Ferenc *A Várhegy* című önéletrajzi regényéből:

A tánchelyen nagy por volt, és Annát a kísérőnője, aki egyáltalán bolondságnak tartotta az éhomra való ugrálást, eltiltotta a tánctól. Ebben a pillanatban lépett hozzá Sipos László, és táncra kérte. A leány, aki egészen kifulladt, a fejével és a kezével intett, hogy nem táncol. Ez a tagadó fejrázás egy embernek az életébe került, egy másiknak a pályáját szegte ketté, a harmadikat pedig fogházba juttatta. [...] Ebéd után újból kezdték a táncot. Sipos hozzám lépett, hogy beszélni akar velem, és együtt elvonultunk a tánchelyet környező fák alá. Miközben még beszélgettünk, a tiszthelyettes a táncolókat figyelte. Egyszerre felragyogott az arca és felkiáltott:

– Megbosszult engem a bajtársam!

Időközben ugyanis az történt, hogy F. F. hadnagy táncra kérte Annát, és miután táncolva megkerülte vele a fél tánchelyet, egy helyen [...] kilendítette a bábész cselédek közé. Faképnél hagyta, de előbb azt mondta neki:

– Maga nem úri társaságba, hanem ide való! [...]

Jelenlévő barátaim, akikkel az esetet megbeszéltem, velem együtt úgy vélekedtek, a történetek után a két úr nem maradhat a társaságunkban. Én pedig vállalkoztam, hogy ezt tudomásukra fogom adni. Szórol szóra ezt mondtam:

– Mikor a mai mulatságra meghívtuk ezt a két urat, abból a föltevésből indultunk ki, hogy minden katonatiszt úriember. Sajnálattal láttuk, hogy vannak kivételek is. A rendezőség a tévedésért bocsánatot kér a tisztelt közönségtől, a tiszt urakat pedig felszólítom, hogy hagyják el a társaságot.

A két fiatal katona láthatóan nem tudta, hogyan viselkedjék. Mikor a zene újból megszólalt, Sipos megint táncolni kezdett. Én elhallgattattam a cigányt, de a tiszthelyettes zene nélkül is folytatta még a keringőt. [...] Mikor harmadszor is beszüntettem a zenét, Sipos azt mondta:

– Ha nem hagynak engem békén, akkor ma itt pofozkodás lesz!

Ezt azonban már nem akartam bevárni, tudtam, mind a két tisztel meg kell verekednem, mert ha az ezredük holnap tudomást szerez az esetről, akkor a legkevesebb, amit tőlük elvár, az, hogy fegyveres elégtételt szerezzenek a nyilvános kiutasításért. Kétfelé osztottuk tehát a cigánybandát, elláttuk magunkat kellő mennyiségű itallal, azt mondtuk a társaságnak: aki velünk jön, azt szívesen látjuk, aki itt marad, annak jó mulatást kívánunk, és elvonultunk az erdőbe. [...]

Másnap reggel két honvédtiszt elhozta nekem Sipos kihívását. Én arra kértem a barátaimat, hogy mielőtt még szóbaállnának Sipos segédeivel, a nevemben hívják ki F. F. hadnagyot. [...]

Két nappal később karddal a kezünkben néztünk farkasszemet Sipos Lászlóval. Meztelen felsőttestén keményre sportolt izmok feszültek. Mindvégig bátran és hidegvérűen viselkedett. [...] Mindjárt az első összecsapásnál éreztem, hogy a kard puhát ért. Sipos jobb hóna alól ömlött a vér. Megtántorodott, orvosok és szekundánsok körülfogták. [...] Elmentem, és rengeteg sok vér és egy sápadtan mosolygó fiatalember emlékét vittem magammal. [...] Délután lett volna a másik párbaj, de a hadnagy nem állott ki. Kijelentette, lemond a tiszti rangjáról. Ezt meg is tette. Évek múlva a temesvári vármegyeházán láttam viszont mint kishivatalnokot.

Megkövült gyász

Olosz Katalin néprajzkutató, a Sipos család leszármazottja azután kezdett tüzetesebben foglalkozni a történettel, hogy a levelek előkerültek. Amint elmondja, a Versecről Háromszékre küldött levelek lennének igazán izgalmasak. Ezek nem kerültek elő. Sok érdekes megállapítást tartalmaz azonban Barabás Antal postamesternek (a megboldogult nagybátyjának) a verseci beszámolóra küldött válasza is. Ebben a levélíró tulajdonképpen eltöpreng a történeteken, elemzi azokat a

•

Versecről kapott híradás alapján. Olosz Katalin a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban a kor sajtóját is áttanulmányozta. Sajnálattal jegyzi meg, hogy a verseci magyar nyelvű hetilap, a *Délvidéki Nemzetőr* kollekcijából éppen az a két szám hiányzik, melyben a párbajról is beszámolhattak. Nem tartja kizártnak, hogy e számoknak azért kellett eltűnniük, hogy ne cáfolhassák Herczeg igazát.

– Sajnos nagyon szűkszavú történetet őrzött meg a család. Magát a pusztát tény, hogy Herczeg Ferenc megölte párbajban nagyanyám testvérét. A részletekről nem hallottam soha. Nagyanyám 12 éves volt, amikor Sipos László meghalt.

– **Herczeg Ferenc neve viszont megpecsételt név maradt a családban...**

– Nem is igen emlegették, és a nagyanyámék házában Herczeg Ferenc-könyv soha nem fordult elő. A családi szájhagyomány azt is megőrizte, hogy Herczeg Ferenc talán épp e párbaj következtében magyarosodott el, magyarosította Herzogról Herczegre a nevét mondván hogy: megöltem egy magyar fiút, most magyarnak kell lennem helyette is... Ezt édesapámtól hallottam, és őszintén szólva nagyon megütköztem rajta. Szó sincs tudniillik ilyesmiről az emlékiratokban, még csak halvány utalás sincs arra, hogy Herczegnek ilyen gondolat megfordult volna a fejében.

– **Herczeg életútját számon tartotta az irodalomtörténet. Mit lehet Sipos Lászlóról tudni? Mit őrzött meg róla emlékezetében a család?**

– Háromszéki, márkosfalvi kisbirtokos család sarja, akit gyerekként az enyedi kollégiumba vittek tanulni. Ott végezte el a harmadik gimnáziumi osztályt. A családi hagyomány úgy tartja, hogy tanító lett, és a tanítóságból öltözött be a katonai egyenruhába. Az enyedi kollégium évkönyveiben viszont semmi nyoma nincs annak, hogy tanítóképzőt végzett volna.

– Elnézem a fényképét, inkább néz ki tanítónak mint daliás katonatisztnak. Herczeg Ferenc ezzel szemben a katonai laktanya egyik legjobb vívójának, izmos, jól megtermett fiatalembernek mutatja be.

– Amíg a fényképét nem láttam, fogalmam sem volt arról, hogy nézhetett ki.

– Amikor elolvastam a leveleket és Herczeg Ferenc emlékiratait is, úgy éreztem, az igazság valahol a kettő között lehet. Mindkét fél

szinte romantikusan próbálta a saját álláspontja mellé felsorakoztatni az érveket.

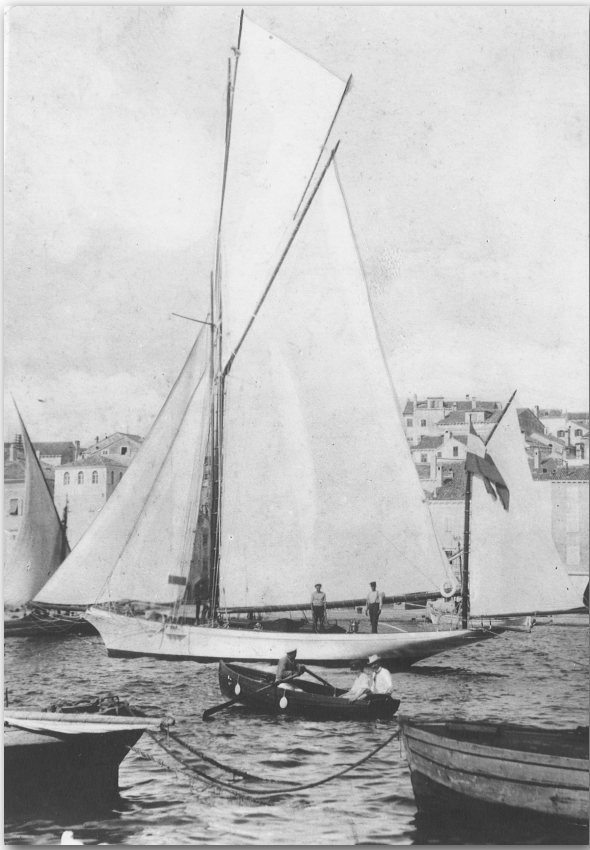
– Ahogy Herczeg nem tesz szóvá bizonyos vonatkozásokat, melyek rá nézve terhelőek lennének, bizonyos dolgok a levelekben is elsikadnak. A levelek szerint Herczeget megbotránkoztató viselkedése miatt kiutasították a társaságból, Herczeg viszont úgy írja le, hogy ő maga látta jobbnak elmenni. A levélíró viszont szóvá sem teszi, hogy Gettmann Anna kisasszonyt Sipos bajtársa, Fodor Ferenc hadnagy kitáncoltatta a cselédek közé.

– Herczeg az emlékiratait az 1930-as években vetette papírra, a párbaj viszont 1886-ban volt...

– Herczeg Ferencnek nyilván a kezében voltak a törvényszéki végzések. Egyebekben viszont ő is az emlékezetére támaszkodhatott. S ne feledjük, akkor ő már a pályája csúcán volt, ünnepelt író, a nemzet írójának, az úri középosztály bálványának tartják. Nyilván nem illett volna bele ebbe az írói portréba egy olyan párbajhistória, amiben mákszemnyi hibája Herczegnek is lehet. Amit a párbajról tud az irodalomtörténet, a művelődéstörténet, az kizárólag Herczeg Ferenc emlékirataira támaszkodott. Eddig Sipos nem védekezhetett, nem mondhatott ellent annak, amit Herczeg Ferenc leírt vagy elmondott... A halott nem tud megszólalni. A korabeli újságok némelyike azt írja, hogy a verseci párbajt egy kisasszony szeszélye okozta, aki visszautasította Sipos László táncra kérését mondván, hogy gyászt visel, de amikor Herczeg Ferenc, majd Fodor Ferenc kérte táncra, felfüggesztette a gyászát. Igazából nem tudom, hogy ott mi történt...

– A levelekben többször is előfordul, hogy a lesújtott édesanya nem biztos, hogy túléli fia halálának tragédiáját...

– A család számára a történet azért is tragikus volt, mert Sipos László halálával nem maradt már fiú, aki a nevet továbbvigye. Furcsa firtora a sorsnak, hogy az édesanya, aki a párbaj idején ötven körül járt, még ötvenkét évet élt. Százkét éves korában halt meg 1936-ban. Ő tulajdonképpen megérte Herczeg Ferenc emlékiratainak a megjelenését is, de azt hiszem, nem tudott róla. A fia halálától soha nem vetette le a gyászruhát.

Herczeg Ferenc vitorlás hajóján feleségével Fiume kikötőjében
Lenn: Az abbáziai tengerparton

Sipos Ferenc levele Deák Alajoshoz

Szeretve tisztelt rokon, igaz jó barátunk!

Köszönetet szeretnék mondani nemes, kegyeletes eljárásukért. Nehéz nagyságukhoz méltó szavakat találnom.

Önök a rokonságnak föl sem vehető csekély kötelékét elégnék tartották arra, hogy néhai balvégzetű, szerencsétlen gyermekünkre nézve a szülék helyét pótolják.

Midőn messzi távolban, hazánkban bár, de előtte ismeretlen, idegen földre lépett, a nép között, melynek nyelvét sem értette, Ön és mélyen tisztelt családja kegyes volt számára otthont teremteni. Ott a szívélyes család körében gyermekünk boldog volt. Jött a végső csapás. Önök elébb, mint mi híret is vettük volna, a lesújtott szülők feladatára vállalkoztak. Szegény gyermekünk végtisztességét pompássá tették.

Mit szólhatunk, mit adhatunk mi e, szavakban ki sem fejezhető, nemes tettért!

A jó Isten, ki erőt ad, vigasztalást nyújt a lesújtó csapások nyomása alatt, kinek áldása kiapadhatatlan a jókra, a nemesekre, az a jó Isten jutalmazza meg Önöknek mindazt amit vele, velünk tettek.

Jó Istenünk áldása legyen Önön és családján, nemes rokon, igaz barátunk.

Nagy jószáguknak emlékezetét megőrizzük. Önök immár nincsenek távol tőlünk. Közöttünk vannak, míg élünk.

Szegény jó gyermekünk emléke mellett minket is tartsanak meg jóindulatukban, barátságukban.

Magam, nóm s gyermekeim mély hálóját, tiszteletét ismételten kifejezve vagyok szerencsétlen rokona.

Ifj. Sipos Ferenc

Márkosfalva, 1886. augusztus 17 én.

Családi tilalmak

Az irodalomtörténeti értékű leveleket Telegdy Gyöngyvér nyugalmazott tanárnő, a Sipos Lászlót eltemető Deák Alajos unokája őrizte meg.

– A családban mesélték, hogy Sipos László fiatal tiszt a nagyszüleimnél lakott, mint távoli erdélyi rokon. Herczeg Ferenc úgy ejtette a halálos sebet, hogy a vívás közben Sipos Lászlónak a szemébe sütött a nap, és megvakította.

– Ez nem valószínű, hiszen egy kaszárnyateremben vívtak, ahová a júliusi délelőttön nem süthetett be a nap...

– Én nem tudom... Nálunk így mesélték mindig... Az biztos, hogy a nagyapámnál volt felravatalozva. Ma is megvan a gyászjelentés és a háromszéki rokonoktól kapott három levél.

– Mikor kerültek elő?

– Mindig megvoltak apámnál. Csak azt tudom, hogy már nagyobbacska voltam, amikor a kezembe adták.

– Tehát foglalkozott ezzel az eseménnyel a család? A leveleket olykor elővették, megnézték, visszatették?

– A családi iratok között voltak ezek a levelek apám íróasztalába elzárva. Mikor már megfelelő korban voltunk, nekünk is megmutatták.

– Miként gondolkoztak a történetekről? Hiszen akár szenzációként is fel lehet fogni, hogy lám, az a Herczeg Ferenc ölte meg Sipos Lászlót, aki aztán befutott író lett, Nobel-díjra is jelölték...

– Soha nem beszéltek arról, hogy Herczeg Ferenc nagy író lett. Mindig elítélően szóltak róla.

– Amint látom, elég nagy könyvtár van a házban. Ez arra utal, hogy könyvszerető emberek voltak már az előmenői is...

– Az egész család sokat olvasott, könyvek között nevelkedtem.

– Voltak-e Herczeg Ferenc könyveik?

– Nálunk Herczeg indexen volt.

– Ez kijelentett tilalom volt, vagy csak egy hallgatólagos közmegegyezés?

– Mondjuk úgy, hogy tilalom is volt. Én kezdtem el később olvasni a *Színházi Élet*ben megjelent Herczeg Ferenc-szindarabokat, és később vettem is elég sok Herczeg-könyvet, de úgy, hogy nem tudták a szüleim.

- Később sem szereztek erről tudomást?
- Akkor már külön könyvtáram volt, és nem érdekelte őket, hogy mit olvasok.

Az „írófejedelem”

Herczeg Ferenc emlékiratainak újonnan kiadott kötetéhez Németh G. Béla akadémikus, irodalomtörténész, művelődéstörténész írt előszót. Ma őt tartják Herczeg Ferenc írásai, életútja legjobb ismerőjének.

– **Mennyiben befolyásolta Herczeg Ferenc karrierjét, pályáját ez a párbaj?**

– Annyiban, hogy emiatt elítélték, és a váci börtönben írta meg az első regényét, a *Fent és lentet*.

– **Lehet ezt úgy is értelmezni, hogy lényegében ez tette őt íróvá?**

– Annyiban igen, hogy ő maga mondja, soha nem gondolt arra, hogy író lesz. A nagybátyja indította el a jogi pályán, és ő gondoskodott volna arról, hogy Herczegből bíró vagy valami hasonló legyen. A börtönben azonban nagyon unatkozott, és nekiállt írni. Nos, sikere volt a regénynek. A kor fő kritikusa, Beöthy Zsolt nagyon megdicsérte. Herczeg belekóstolt a sikerbe s a jogot sem fejezte be, író lett belőle. Abban az időben azt mondták, ő az írófejedelem. Hát az végképp nem volt, de értett a tollforgatáshoz. Az elmúlt negyven évben meglehetősen egysíkú és elmarasztaló képet festettek róla. Úgy tartották számon, hogy ő a dzsentri írója. Ma jobb a megítélése. Kétségtelenül elsősorban úgynevezett lektúr regényeket írt, társasági, szerelmi regényeket. Ezekben nagy lélektani titkokat nem főd fel, nagy társadalmi ellentéteket nem hoz felszínre, de a regényhez is és a színpadhoz is kitűnően értett. Herczeg erről a párbajról viszonylag keveset ír, egy kicsit önmagát mentve.

– **A mai ember számára különben már az is eléggé nehezen érthető, hogy egy kisasszony, hogyha felkérték egy ilyen mulatságon táncolni, köteles volt elfogadni a felkérést.**

– Azért az ma is sértés, ha valakit fölkérnek, és az illető nemet mond, miközben előtte már táncolt és utána is táncol. Abban az időben ez egyértelműen sértésnek számított, mégpedig fiatal emberek esetében alapsértésnek. Azt jelentette, hogy te nem vagy rangbeli, nem vagy

•

egyenlő, nem vagy abba a társaságba illő, ha veled elmegegyek táncolni, ez kisebbíti az én társadalmi rangomat.

– **Herczeg Ferenc az emlékirataiban azt írja, Versecen ez volt az első párbaj...**

Ez nagyon is érthető. Akkoriban úgy tekintették, nincs igazi rangja annak a városnak, ahol nem volt néhány párbaj, mert ott nem laknak igazi úriemberek. Versec elsősorban német polgárváros volt viszonylag kevés szerb lakossággal és még kevesebb románnal. Ez a város erősen magyarosodott. A versecieket németnek tekintették, miközben a helybeliek úgy vélték, ők már magyarok. És a katonai szokásokat is különösen érvényesíteni akarták.

– **Gondolja, hogy ennek a párbajnak volt egy katonák–civilek vagy akár magyarok–németek közötti ellentétkomponense is?**

– Civilek és katonák közötti mindenképpen, hiszen a katonatiszt egy kicsit felsőbbrendűnek tekintette önmagát, és ezt a társadalom el is fogadta. Magyar és német ellentét talán csak közvetve lehetett, tudniillik Herczeg családja erősen hangoztatta, hogy ő immár magyar család. E lovagias megnyilvánulással Herczeg tulajdonképpen magyarabb akart lenni a magyarnál. A társadalomnak egy ilyen rangbeli mániája és babonája volt a párbaj. Elvárták az embertől, hogy megmutassa: férfi is és úriember is, alkalmas férjnek, alkalmas különböző tisztségek viselésére. Különösen a jogvégzett fiatalembereknél volt ez így. Ez a végzettség számított a magyar társadalomban az igazinak, mert azzal főispán is lehet az ember, minden út nyitva van előtte. Ebbe a társadalmi körbe bejutni egy párbaj, egy híres párbaj kitűnően alkalmas volt.

Elnéző törvény

Dr. Závodka Zsolt ügyvéd 1992-ben a magyarországi párbajok jogi hátteréről írta diplomadolgozatát. Arról kérdeztük, mennyiben volt törvényes a Herczeg–Sipos-párbaj?

– 1878-at megelőzően, az első magyar büntető törvénykönyv, a Csemegi-kódex hatályba lépését megelőzően a párbajcselekményeket az eredmény szerint ítélték meg. Hogyha haláleset történt, akkor emberölésnek minősült az ügy, hogyha rokkánás, a testi sértés szabályait

•

kellett alkalmazni. Viszont olyan erős volt az elvárás, hogy ezt önálló törvényi tényállásként kellett szabályozni.

– Ezekben a levelekben Sipos László rokonai azt állítják, hogy Herczeg Ferenc nem is lett volna párbajképes, hiszen ő megsértett egy úri társaságot. Ez azt jelenti, hogy a polgárnak meg kellett felelni valamilyen erkölcsi normának ahhoz, hogy egyáltalán párbajozhasson?

– A kódex szerint párbajt vívhatott mindenki, akit erkölcsi élete és az ellene vagy általa elkövetett sértés lovagias fegyverekkel való elégtételre minősített, illetőleg erre kötelezett. Csak a szabályos párbaj volt az, amely az enyhébb büntetõmegítélést eredményezte. Ugyanis a törvény kimondta azt is, hogy „azon párbajvívó, aki a párviadalnak szokásos vagy kölcsönös egyetértéssel megállapított szabályait megszegte és annak következtében ellenfelét megölte, az szándékos emberölés, ha pedig megsebesítette, súlyos testi sértés büntetétére meghatározott büntetéssel büntetendõ”.

– Herczeget, mint tudjuk, államfogházi büntetésre ítélték. Mit jelent ez? Különbséget tettek a párbajozók fogházbüntetése és a köztörvényes bûnözõk büntetése között?

– Igen, az államfogház majdhogynem jelképes büntetése volt a párbajozásnak. Az államfogház szabályai jóval enyhébbek voltak a börtönre és fegyházra megállapítottakénál. Például az államfogylok nem voltak munkára kényszeríthetõk, a saját ruházatukat viselték, önmagukat élelmezhatték, látogatókat is sokkal szabadabban fogadhattak. A Csemegi-kódexnek tulajdonképpen az a párbajszabályozásra vonatkozó filozófiája, hogy nem tiltani kell, hanem szabályozni. Végül is azzal, hogy rákényszerítette a feleket arra, hogy ezeket a párbajszabályokat tartsák be, valójában sikerült azt elérnie, hogy a véres párbajok fokozatosan megszûntek, egyre komolytalanabbá váltak az idõ elõrehaladtával.

Egy örült divat

Eszes Máté ezredes, a Zrínyi Könyvkiadó igazgatója évekkel ezelõtt nagysikerû könyvet írt *Híres bajvívások, hírhedt párbajok* címen. Ebben a Herczeg–Sipos-párbajt is részletesen leírta.

•

– Ez a kor a párbajdivat kora volt – kezdi a mesélést. – Párbajkódexekből több tucat készült ebben az időben. A legnépszerűbb Clair Vilmos párbajkódexe volt, amiben leírták, hogyan kell a párbajnak végbemennie. Úgy gondolták, ha ezeket a szabályokat betartják, eleget tesznek a törvényességnek. A furcsa csak az, hogy ez mégiscsak törvényen kívüli cselekedet volt. Megvoltak a törvényi tételei annak, hogy párbajvétségért milyen büntetést mérnek ki a párbajozókra. Ezek elég szigorú törvények voltak, de amikor a törvény maga is a törvény kijátszásában segít, vagy a párbajozók államférfiak, országgyűlési képviselők, akkor nem lehetett a törvény szavának érvényt szerezni. Például Herczeg Ferenc és Sipos László megemlegetett párbaja... Azt kell mondanom, ennél sokkal csekélyebb okok miatt is párbajoztak. A párbajkódexekben le volt írva, hogy ha két ember egymással szemben áll és beszélget, s az egyik megfélekedve az úri modorról a másiknak megfogja a kabátgombját és csavargatni kezdi, ez ok a párbajra. De ennél sokkal kisebb és nevetségesebb okokból is történtek párbajok.

– **Mennyiben kellett megküzdeni, ha a párbajkihívás megtörtént? Volt-e kibúvó? Volt-e kitérő?**

– Aki például köztisztviselői vagy társadalmi hivatalt akart vállalni, ilyen iskolákat végzett, vagy ne adj isten jogi fakultásra járt, úgy kezdte az egyetemi tanulmányait, hogy először beiratkozott egy jó párbajiskolába. Kvázi arra készülődött az úriember, hogy majdan az úri becsület védelmében ne legyen ügyetlen sem kardforgatásban, sem pisztolylövészetben. Készültek erre a bizonyos alkalomra. Ez volt a korszellem.

– **Megszégyenült volna az az úr, akit kihívnak, és nem vállalja a párbajt?**

– Feltétlenül. Ez nem is egyszerű megszégyenülést jelentett volna, hanem az a társaság, ahol ő korábban létezett, kinézte volna magából. Aki viszont egy úri társaságban egy esti összejövetelen megjelent fekete selyemmel felkötött karral, annak óriási sikere volt, mert tudták, hogy párbajozott és túlélte. Ilyen körülmények között érthető, hogy mindenki igyekezett eleget tenni ennek a szörnyű szokásnak. Mert nem tudom másnak nevezni. Hogyha ennek a bizonyos úri becsületnek a fogalmát egy kicsit megvizsgáljuk, kiderül, szinte csak a társadalmi formákban megnyilvánuló becsületről van szó. Nem a valóságos, mélyebb értelméről a becsületnek. Divat volt. Egy örült divat.

•

– Herczeg és Sipos karddal vívott, ebben a korban viszont gyakoriak voltak a pisztolypárbajok is. Mi döntötte el azt, hogy milyen fegyvert használnak?

– Igaz ugyan, hogy Herczeg Ferenc a Magyar Atlétikai Klubban tanulta a vívást, a mestere pedig nem más volt, mint Szekrényesi Jenő kitűnő vívómester, de nem ez a nyitja annak, hogy a Sipos–Herczeg-párbaj karddal történt meg. Hanem az, hogy mindig a sértett fél választott fegyvernemet. Attól kezdve, hogy megtörtént a kihívás, szót nem válthattak egymással a párbajozók, a tolmácsaik a segítők voltak. Ők egyeztek meg a párbaj helyszínében, hogy karddal vagy pisztollyal történik-e stb. De az apró részletek is fontosak voltak. Például hegyes törrel vívni nyilván veszélyesebb, mint egy egyszerű karddal. Vagy: megengedik-e a szúrást, vagy csak vágni lehet? Vagy a pisztoly huzagolt csövű vagy csak sima csövű fegyver. Ha sima csövű fegyverrel lőttek egymásra a párbajozó felek, a golyó, hála istennek, nem talált olyan gyakran célba, mert a huzagolás éppen a pontos célzást teszi lehetővé. Lényeges apróságok voltak, ezeken múlhatott a párbajozók életben maradása. Egy nagyon érdekes párbaj volt még az ötvenes években. Az egyik párbajozó felet az mentette meg, hogy februári nap volt, zimankó, hideg, és a párbajt vezető bírāja kimondta, föl kell tenni a csákót. Fejen találta az ellenfél golyója, de csak egy nagy ütést érzett, mert a sapkarózsa – ami fémből van – megoltalmazta, és életben maradt.

– Herczeg Ferenc és Sipos László párbajsegédei harcképtelenségig folyó, bandázs nélküli kardpárbajban egyeztek meg. Ez mit jelentett?

– Ezek nagyon szigorú feltételek. A bandázssal éppen azt a sérülést lehetett volna elkerülni, ami Sipos László halálát okozta. A bandázs azt jelentette, hogy a hasi ütőereket, a kar, a csukló és a nyak ütőereit körbevérték, és fekete selyemmel körbekötötték. Sipos Lászlónak a hóna alatt az ütőeret érte a kard, és abban a korban a sebészet még eret varrni nem tudott. Le sem tudták szorítani a vérző eret. Egyszerűen elvérzett.

– Ezekben a levelekben az áll, hogy a vívás közben Sipos állást változtatott, és felrója a levélíró, hogy a segítők nem parancsolták vissza állásba a vívókat. Mit jelent ez?

– Én inkább arra gyanakodom, hogy nem rendelte vissza egy leállás után a megindulási helyre. Hiszen a megindulási helyek között olyan

•

távolság van, hogy karddal nem lehet elérni egymást. Itt az történhetett, hogy közel álltak egymáshoz, és lehet, hogy figyelmetlenségből elhangzott a vezető segédnek a rajta vezényszava, és ezt kihasználva Herczeg vágott. De hát ez csak spekuláció, nem tudni pontosan, hogyan történt.

Erdélyi Napló, 1999. július 29. 8–10.

•

Herczeg Ferenc a *Magyar Szemle* közgyűlésének vacsoráján
Lenn: Herczeg Ferenc, az *Új Idők* szerkesztője

● STADLER AURÉL
LEVÉL VERSECRŐL ■

Stadler Aurél, palicsi gyógyszerész Herczeg Ferenchez intézett *Levél Versecről* című művének gépiratát Szabó József nyugalmazott újságíró, ismert helytörténész őrizte meg, aki életében néhány beszélgetést is készített a verseket is publikáló, kiváló tudóssal. „A 60. éve felé haladó, de friss, üde lelkű író, akit palicsi otthonában kerestem fel – kezdte egyik beszámolóját az újságíró –, már első szavaival és egész környezetével tanulságot ad egy csendes élet kultúráltságáról, arról az állhatatos irodalomszeretetről, mely minden munkásságán át igen jellemző rá. Igazi intellektus és polihisztor.” A mindeddig lappangó irodalmi dokumentumot Szabó József szíves hozzájárulásával közöljük! – Mák Ferenc

*Méltóságos Herczeg Ferenc
úrnak ajánlom*

Méltóságos Uram!

Bocsásson meg ismeretlen olvasója beszámolójáért, ki méltóságod szülőföldjét nemcsak az ember és természetbarát érdeklődésével élvezte, de a „Várhegyben” átélt visszhangokat is iparkodott életre hívni, emlékeket jelenített, természeti képeket, szemlélődéseket csalt vissza, mintegy beletekintve a milieu tükrébe is, most miután a költő lelki tükrében, a könyvében már gyönyörködött. E sorok küldője Stadler Aurél, jugoszláviai magyar költő (polgári foglalkozása gyógyszerész), 42 éves, családos. Kis gyógyszerteráram vezetése mellett a szabadkai *Naplónál* is munkálkodom már néhány évtizede (1912 óta). Két szép sikerű verskötetem jelent meg, azokat magam terjesztettem, mindig keresve és találva alkalmat, hogy a lekötöttségemből feloldódva, magyarul a vidékeinket bekalandozhassam és érintkezésbe jussak társadalmunk legkülönbözőbb rétegeivel.

A vándorlási kedv korán mutatkozott. Győrből eredt családunk 1903-ban Buda-Svábhegyen telepedett le. Édesapám 1910-ig bírta az istenhegyi gyógyszerterárat. A szeszélyes meredekű Diana-úton po-

■
1 A szerkesztő megjegyzése.

roszkáltam a korahajnali ködben az Attila utcai gimnáziumhoz, hogy iskolavégeztével azután a legsokoldalúbb változatokban próbáljam ki a könnyebb visszatérés útját a kevésbé fásasztó Márton-hegyi, Orbán-, vagy Istenhegyi úton, vagy Zugligerből a Béla király útján. Érettségi után, 1910-ben, sajnos apám eladta a svábhegyi gyógyszerterát és 1912-ben már Palicson a lyrához menekül a fővárosból Alföldre sikkadt fiú, bár ott a cselekményes élet más lehetőségekkel más műfajkészséget ébresztett fel bennem. A dramaturg hajlamú fiú, ki 15 éves korában az Universal Reklám Bibliothek halmazát vásárolta össze, Turgenyevet, Ibsent fordított a svábhegyi patikapark Dunára néző, felejthetetlen festői platóján, nem tudta másként elfájlalni a hegyet, amivel akkor már éltető egységgé forrott össze léleekben, sem a fővárosi környezet – a veszteség tudatalattisága nomád dalokban, pesti ciklusokban élte ki a helyvesztettség fájdalmait. Mikor egyetemistakorban visszakerültem, a tegnap még fásasztó hegyi utakat zergekönnyedséggel rekordidő alatt jártam be, a kedv, változatok más kultúrkörnyezet után, de főleg a hegyi nosztalgia megacélozta turistakészségemet. És ez csak nőtt háborús katonaeveim alatt és megmaradt ma is, mikor gondok, kicsinyes környezet sem oltották bennem el a magasságok tüzét. Útra kelni vándorlegény módon, tapasztalni. Méltóságod a Bánátból kelt útnak és fővárosi lett, én a fővárosból szerényültem kényszerű alföldi lakossá. De magamban sose hittem megállást. Mindenben fejet hajtottam a kérlelhetetlen körülményeknek, de a budai hegyeket, a folyton fejlődő metropolisukkal nem engedtem el magamtól reménytelenül. Itt látogató vagyok, oda nem juthatok, de ott járok, meríték még gyermekemlék-utamból és nem lehetek elég öreg ahhoz, hogy fiatalos éber költőszemmel el ne indulhassak egyszer azon a létrán, mely mégis az „ígéretföldjére” visz. Természetes, ez a soha nem alvó hegyi nosztalgia itt-ott kirobbant.

Első kötetem leíró verssorozata Szlovéniáról, Dalmáciáról, a Fruska goráról tanúskodik erről. De volt az országnak, melyben most élek, olyan szöglete is, mely misztikus gyönyörűségeket tartogat számomra. Ezt intuitíve hittem és nem is csalódtam. Mint térképet sűrűn forgató embernek, mindig a sötét hegyes foltok a legvonzóbbak. Mennél árnyékoltabb az ilyen folt, annál inkább érdekel. Még Méltóságod emlékiratainak elolvasása előtt jó tíz évvel kerestem én a térképen

•

ilyen megközelíthetetlen sávot, amit elérni számomra előbb-utóbb nem lehetetlen. Izgatott, hogy van egy város még a halovány lepedőn, a neve is tetszik nekem – egy város, mely egy kyklops kiszélesített tenyerén nyugszik. Maga ez a hullámzó óriás ölelkezik össze erdélyi ezervölgyes ércerdős óriás testvéreivel. Milyen lehet ez a város, jókedvű, szelíd polgárok lakják? Valószínű, hiszen a bortermelés, kereskedés a jókedv fakadásának jegyében történik.

Másfél évtized múlt el, azután megjelent a Várhegy s már az első oldal nyomán úgy magam elé rajzolom a várost, mint ahogy Baedeckerből kicirkalmazom magamnak a meglátogatandó helyeket s rendszerint elképzeléseim elég találóak. Most, hogy végre kitapasztalhattam Versecet, fellapozva az emlékiratokat, a bánági róna hasonlatát olvasom, vagy a torony szimbólumát, vagy a rendkívül tág kilátás megragadó képét a cikázó fecskék ezreivel, ez tényleg bizarr kép és több annál, amit a szlovén Alpokban láttam, mert hiszen az sablonos alpesi kép. De ez – ez egy hallatlanul sík csoda, egy rendkívül érdekes hegyhullámról szemlélve, melynek antik várrészlete probléma s mögötte hol haragosan, hol ködbehulltan, hol előremosolyogva még ringó csodája a testvérhullámoknak következik, kárpáti levegő-izzel, fenséges némasággal, a kövek beszélő komolyságával. Itt a könyvkiadás pang, ha vállalkozó a költő, maga adja ki művét és maga viszi el kínálatra a könyvbarátok házaiba. Keserves, kínos, testet-lelket agyonfárasztó napszámos munkája ez az intellektusnak, de hazudnék, ha nem vallanám be, sokszor gyönyörűség is. Itt-ott értetlen rám meredők a visszautasítók, meredek árok örvénylik ilyenkor eladó művész és a nem vásárló között, melynek két partján, mint idegenek állnak egymással szemben. De ha kopogtatásomra megértő okos mosoly fogad és minden szóval szívhez talállok, szinte érzem, miként árad közöttünk a vers folyója és betüim az ajkaira szállnak, akkor egymásra talált két rokonlélek, egyik az alkotásával, másik az alkotás visszhangjával. Bánáti utam első kötetemnek, a *Líra és Film*-nek teljes kiadását miatt elmaradt, második kötetem *Az élet két arca* befejező útjaként lehetségessé vált.

Első megfigyelésem az volt, hogy a Tisza már két világot választ el egymástól. Más a Bácska, más a Bánát. A Bácskában mintha több derű, közvetlenség lenne – vagy talán nem csak az emberek szabják meg ezt az eltérést, hanem a föld is. A Bácska hepehupás fekete föld,

•

sok jól ruházott faluval, a Bánát a síkság igazi komor mélaságában, határtalanságában grandiózus. De más az emberei élete, szellemi közössége, talán jobban megosztott nyelvileg, nemzetiségekben – más az építkezés, az ízlés, a szokások. A széles utcájú egyszerű Kikinda után a régies Becskerek képeslapakvarellhez hasonlatos szelíd Bega partja, már ez kis változat. Sok intelligens ember, egy kis ódonosság még, de hiányzik Temesvár belvárosának ünnepélyes patinasága és a környék sivártalansága, kirándulóhely hiánya csak önmagában teszi érdekessé.

Miután napokat rostokoltam esőben, szélben, örültem, hogy könyveimből még maradt tartalék és fáradtság, agyonázottság sem tartott vissza a kényszerű könyveladástól, mikor végre itt az alkalom a közeli Versecet, évtizedes hegynosztalgiam kiszínezett célját felfedezni. Korahajnali utazás. Minden megálló és a közelítés tudata tüzeli bennem az új táj egy új világ kíváncsiságát. Biztosan sokan nem érzik ezt. De aki megáldott a természet rokonérezésével, kiélési készségével, az mind ilyen. Előbb jön a kiszínezés, azután a tapasztalás, itt-ott csalóka ámitásokkal, majd az objektív kép s végül a leszűrődés, mikor a csalódás és a meglepetés mérlegserpenyőjén mégis a meglepetésre esik a súlyok többsége.

Én Versecet hirtelen magasló, sűrűn erdős hegység lábainál képzeltem közvetlenül, kanyarodó, meredek, csupa hegyre futó utcákkal. A magas erdős hegy után pázsitos ösvények vezetnének fel a Várhegynél még magasabb Kudricsra. Érkezés. Az állomás meglepően ízléses, nagyságra az ország egyik legtekintélyesebb ilyen épülete. A Bánátban alig láttam autót. A lakosság egy része előszeretettel fuvaroskodik. Versecen is rengeteg a batáros (azért hívom „batárnak” az érdekes kocsikat, mert tényleg megőrizték régies, szögletes ládaformájukat). Az ember úgy érzi magát bennük, mintha egy vastag rámás, üveges, fekete ládába zárták volna, ahonnan a vitrinlakó kíváncsian kikandikál. Kényelmesek és melegek. A beszállásnál a korahajnal szürkületében meglátom a vágyott verseci hegylancot. A levegő friss, amit már ózondúsnak tartok. Elindulunk. A püspöki palota. Az impozáns templom. A rendezett nyílegyenes utcák. Az egymásba ékelt sosem egyenruhás házsoraikkal, ódonak, újak is, tiszták, a nyárspolgári jómód hirdetésével. Szinte bekívánczik a szem a falak mögé. Nem az egyforma életű polgárok intimitásait ellesni, de bekukkantani a családi kincsek, írások, vitrinek

•

birodalmába, egy kis verseci történelmi ízelítőt kapni. Micsoda összefüggő láncszemek lehetnek ezek a családi krónikák, az egyszer alapos felkészültséggel megírandó Versec város történetéhez.

A szálloda, amelyben lakom, érdekes öreg épület. Gyermekkoromban, Győrött is láttam hasonló kivénült fogadót, tágas boltozatos szobákkal, kilátással a nagyudvarra, a jellegzetes vendéglőszag impregnált-ságával. Öblös fehér lavór, természetes vizeskorsó, levitézlett garnitúra, hanyagul záródó ruhásszekrény a bútortzat. A hideg elszánt és dacol a gyorsan kihamvadó kályhával. A folyosón fakó futószőnyeg. A portás csoszogva lelkiismeretes pontossággal ébreszti az utasokat. A kávéház ék alakú terem, a hátsó része étkező, elég élénk, lévén Versecen csak két ismertebb szálloda. A szállodás Glückmann úr globetrotter férfiú, aki szívesen ragadja meg a kínálkozó alkalmat, turistaérdeklődésemen buzdulva, hogy saját élményeit színesen és igen bőbeszédűen adja elő, és utazásai követésének alapos tűzpróbáját kell kiállnom, mikor Svájc-ból a Kaukázusba és onnan az Egyesült Államokba siet. A jó szállodás konyhája is jó és olcsó. Ellátás dolgában, azt hiszem, Versec hagyományosan kitűnő. Hal, vad, torta a menü, és a figyelem példás. De az idő odakinn rémes. Ismét a kossava. Már ismerem, Újvidéken is kaptam a dunai szélből kóstolót. Ha nem is volt havasi, de erőszakosságban nem maradt mögötte.

Kár, hogy nem fogadtam el Radstädter kollégám ajánlatát, aki kísérőnek kínálkozott a Várhegyre, igaz, hogy csak az aljáig, ahol várakozna, míg onnan visszatérek. A békés idő kihasználására figyelmeztetett, mert egy csendes napra jöhet öt kossavás. A jóslat bevált, másnap megérkezett. Kollégám sétaajánlata kapcsán említtem (ő különben stajerlakaninai fiú, annál inkább csodálom, hogy gyenge gyalogló), mikor értesültem, milyen kevés verseci keresi fel a gyönyörű hegyvidéket, igen sajnáltam ezt a mulasztást, azt is, hogy gyenge lábon áll itt a turisztika, sem egylet, sem jelzések – holott az újvidéki Fruska gorában, amely heglánc szépségét, romantikáját méltán felülmúlja a verseci, vagy legalábbis egyenrangú vele – nagyszerű sportélet uralkodik. Atravisztikus vonás-e ez a rónához ragadtság a versecieknél, nem tudom – valószínűleg, de hogy nem érdemli meg a pompás és változatos erdőség ezt az elhanyagolást, azt biztos turista-megállapítással leszögezhetem. Radstädter kollégám hegybarangoló szenvedélyem és kutató

kíváncsiságom kielégítésére, amiben tekintélyes része volt a Várhegyben olvasott természeti részleteknek, egy rendkívül agilis természetbarátot ajánlott, Aradi főmérnök urat, a vízszabályozó társaság főemberét, akit fel is kerestem, és akivel a közeli vasárnapra egy nagyobb lélegzetű kirándulást terveltünk.

Könyveladó vándorlásaim a város legkülönbözőbb részeiben folytak le, nagyon hatott rám a ritka nemes szépségű székesegyház, meglátogattam a plébánián a verseciek jelenleg igazán atyai jóságú plébánosát, egy ifjulelkű aggot, könnyed és igen finom egyéniséget. Egyik káplánja jó magyaros literátus ember. Felkerestem a már régen ismert Zoffmann családot, a sörgyár tulajdonosait. Mint a legtöbb gyár a Bánátban, ez is áll, szomorúan mered rám a hajdani pompás üzem, szinte fájdalmas pangás csendjével. Most borral foglalkoznak itt – mi az oka a pancsovai Weifert konkurenciája-e, vagy talán már azok is leépítettek és csak a Dungserszkiek lettek a sörkirályok, nem tudom? (E levél még tavaly íródott, lehet, hogy egy év óta már más változások álltak be.) Zoffmannét, ki itt, Palicson báloztatta vagy tíz évvel ezelőtt, azóta férjhez adott szép lányait, kissé megöregedve láttam viszont, férje meghalt, ő és fia vezeti az üzemet.

A híres Herzog-patika, ahol a közönség a vényasztalra templomi oltár távolságra tekinthet fel, patinás szépségében még ma is muzeális és kitűnően felszerelt. Tulajdonosa, aki, úgy tudom, még Méltóságod k. bátyja-urától vette át, elhalt, most az özvegy és egy provizor vezetik. A „lépcsős” patika, ahogy olvasom a Herzog Sebastian-féle, a későbbi Küchler patika, ma is a régi érdekes épület. Hasonlót Budán láttam, a régi Szarvas téren, a Szent Ilonához címzettet, de az már pótantik, míg a verseci igazán eredetiség. Jelenlegi tulajdonosa Joánovics Sándor, egykori budai kötszergyáros, igen kedvesen fogad, elmondja, hogy még Küchler gyógyszerész praktikánsa volt s bizony a patika már nem az, ami régen. Valamikor sokoldalú forgalma volt, ma az egzisztenciális alapot a Filipon-krém és púder adja meg, még mindig ez a vezérmárka a Dél-Bánátban. Eldicsekedett az egész háztömbbel, mely a román templom utcáján is túlterjed. Búcsúzásunkon még betekintettem az érdekes boltozatos szobákba – mind különös ízléssel berendezett. Szegény Joánovics kolléga úrnak ugyanaznap délután meghalt a fia – délelőtt még nem sejtették korai végét.

•

Versec se marad el az intellektusok kényszerű pályaváltoztatásait illetőleg. Meglátogattam egy dr. juris Hembergert, aki most kocsmáros. A felesége disztíngvált úri hölgy, éppen elmenőben volt – nem is sejtette, hogy a szerény, szikvizes üvegeket rendező hórighorgas férfit, aki később szervusszal köszöntötte, maga a doktor-férj. Megcsodáltam a rámás, kiugrós kirakatablakokat. Valószínűleg eredetileg erkélypótléknak szolgált ráérő hölgyek részére, akik itt óraszámra leshették az utca intimitásait. Sehol sem láttam még oly kedves mozaik képét az egymáshoz illesztett házacskáknak, mint a verseci nagytéren. Itt földszintes, emeletes, különböző stílusú házak úgy adnak egy teljes kedves pittoreszk képet, hogy a formák változatai sose bántóak. – Talán, mert az egészzet megüli valami ódon tisztaság, tekintélyes patriarcháliság, mely mégis egységessé teszi.

Ottlétem első estéjén Radstädter kollégám a Vojvodina Szálló nagytermébe invitált, ahol a helybeli teniszklub tartotta éppen összejövetelét. Szépszámu fiatalság közé sodródtam, s közöttük, mint „északi idegennek” illett volna szót vezetni, vagy a társalgásba kis változatosságot vinni. Mandulavágású, csillogó szemű szomszédnőm élénk gesztusokkal türelmetlenkedett, szemben ülő csupa temperamentum nővére később nemtetszését nyilvánította elhelyezkedésünk miatt. Sajnálta nővérét, aki unatkozott, míg én szemlélődtem. Hiszen egy érdekes kis város belső harcát lestem. Emberei, elsősorban asszonyai megnyilatkozását. Abban az arcképben, amit vágyódtam magammal vihetni, bele akartam retusálni minden rejtett szépségét, amit a kossavás telek bálos éjszakai és délvidéki tavasz fakaszthat a kifinomodott polgárasszonyokban.

Határozottan rasszá finomodtak a „csókák”. Asztaluknál négy nővér ült, mint később megtudtam, egy helybeli borkereskedő lányai, egyik Budán férjezett, másik kettő is asszony, a túl temperamentumos a lány. A lány kivételével, az asszonyoknak finoman markáns orruk volt minden túlzás nélkül, sőt bizonyos érdekes, nemes remegéssel. Szájuk vékony ívelésében volt valami az ösök keserűségéből, amit ők bájosan blazírttá biggyesztettek, ha mosolyogtak is, megmaradt ez a vonás leplezhetetlenül. Az arcformájuk hosszúkás és mégis kecses, igen finom bőrűek, de ami vonzóvá és feltűnővé tette őket, szemeik nagyszerű változata volt, mind a négyé más és más, a szemöldök formájában és erősségében is. Kivétel nélkül nagy és kifejezésteljes szemeiket hosszú selymes pilla fedte,

sokszor lesütötték, majd hatásosan tágra nyitották méltóságos gesztusok mellett. Alakjuk, mikor táncba mentek, kivétel nélkül ugyanazon nyúlékony rassz párdúc-simulékony karcsúságát formálta, hosszas finom ujjakkal bizonyosan ügyesen ütötték otthon a billentyűket is. Lám, itt volt a „csókák” megnemesedett női nemzetsége bizonyosságul, hogy a kereskedővé vedlett birtokos ős, keccsessé degenerálhatja gyermekeit. A kisasszonyok nem maradnak el az intellektusok lányaitól, külsőben, formában, ügyességben, egy-két generáció és intelligencia, modorosság ugyanaz. A férfiak már kevésbé mutatták e változást, nyersegek és robusztusok, a látszólagos alkalmazkodó képesség alatt ott hatalmasodik a heves ellentmondani akarás, férfiúi meg nemzetségi gög, amit azelőtt elaltatott a szendergő magyarosodó öntudat, a vagyonosodási ambíció, de elég volt egy új áramlat, a rossz gazdasági viszonyok szülte érzékeny lelki bázis, hogy a német Achilles-sarkot ingerelje, most már mesterségesen táplált túlzott nagynémet nemzeti géniusszá.

Egy Lisztet, Schubertet s több zeneművészt utánzó szép szál artístát ünnepelt a verseci hölgyközönség. Ez a tapsorkán inkább a külső eleganciának szólt, mint a szemfényvesztő ügyességnek. A nők itt sem tagadják meg magukat a férfiaság elismerésében. A társaság asszonyai, különösen a négy nővér szemei világoskéktől a kékeszöldig, a villogó macskaszemtől a világos barnáig képviselve voltak, de ami különösen egyéni külön-külön, az a szemeik játéka volt és a fény, ami bennük varázslatosan megcsillámlott, mint mikor egy drágakövet a fény különböző irányba tör meg. Villogóak, sejtelmesen, csodálkozóan, elragadtatottan, örömteljesen, mélabúsan, merengően és bizonytalanul tükröződtek ezek a családi szemek, mint tajtékzó, kisimuló, azután parthoz gyülemlő gyöngyöző hullámok. A férfiak közül csak egy képviselte a nem szőke férfias fekete rasszt, ő volt itt a legkedveltebb, a többi szintelen hajú, vagy szőke kövér, vagy derekas típust képviselt. Társalgásuk vidám, könnyed mulattató volt. A három asszony nővér komoly élnivágásán túltett a leánynővér minden irányba kíváncsi túlfűtött temperamentuma, minden iránt érdeklődött és legszívesebben futott a táncba. Abban is különbözött testvéreitől, hogy inkább gömbölyded, oválisarcú, nem hegyes orrú, barnaszemű, gesztenyehajú szépség volt, de finom hibátlan egészséges fogsorát csillogtató ajkai szintén nem nélkülöztek bizonyos keserű ívelődést. Bizonyára megbocsátanak udvariatlan szótlanságo-

•

mért, ha a krónikást sejtenék bennem, és hogy róluk a verseci nőtípus néhány pregnáns alakját sikerült levetítenem.

A hatalmas teremben egyébként kitűnő kedély honolt. Most először kóstoltam meg a meglepően könnyű honi muskotályt, amely semmi fejfájást nem okoz és nem sav ízű, azután „hagyja magát inni”. A cigányt is megbecsülik itt, mert még mindig ő helyettesíti a jazzt a szervezett zenekarok helyett. A társadalom itt igen demokratikusan, minden tagozódás nélkül szórakozott, de valószínűleg jó része a városi közönségnek nem jár sehova s ma begubózottabb életet él, mint valaha. R. kollégám, kinek már egyetemi hallgató fia és lánya is van, egyébként a helybeli teniszkлуб elnöke kifejtette, hogy ő fiatal klubhívei társaságában állandóan fiatalodik – amit el is hittem neki.

Künn az éjszakában harsogó kossava fogadott, ijesztő vétóval fenyegetve vasárnapi kirándulásomat. Északi sarki temperaturájú hotelszobámban átgubbasztott éj után másnap folytattam munkásságomat. Találkoztam kishivatalnokokkal, akik szenvedélyesen „falták” a betűt és általam érdeklődtek új Singer-Wolfner és más kiadványok után. Méltóságod emlékiratának folytatását is türelmetlenül várják társadalmi különbség nélkül. Az természetes, hogy úgyszólván minden intelligensebb olvasó ember ismeri és meg is mutatja azokat a fontosabb helyeket, amelyekre az *Emlékezésekben* hivatkozás történt. De a legérdekesebb volt, hogy egy utcai suhanc, akit megfogadtam, hogy a könyvbarátok lakásaira elkalauzoljon, hajlandónak mutatkozott elvezetni a Várhegy feletti erdészlakhoz is, melynek aljában a ma is fennálló pavilon körül játszódtott le az emlékezetes affér. A suhanc tudott erről, mint történeti nevezetességről. Egyébként az *Emlékezések* folytatását Fehértemplomban éppen úgy várják, mint Versecen. Dr. Varga nyugalmazott törvényeszéki elnök említette ott nekem.

Versecen felkerestem jó néhány könyvbarátot. Kb. huszonöt akadt, de találtam volna többet is, ha tovább szorgalmaskodom. A nevekre nem tudom, emlékszik-e még Méltóságod? Hack kereskedő, Lukics hivatalnok, Hébel hivatalnok, Brief kereskedő, Joánovics, Ifkó, dr. Rosenberg, dr. Bikár, Neukom gépgyáros, dr. Singer ügyvéd, dr. Hemberger, dr. Gröftner, Szalai állatorvos, Zofmann, Kren, Jermovics és még jó néhány kereskedő. Sajnos a gyárak alig-alig dolgoznak, a Szeidl gépgyár is csak kicsinyben. Egy új csokoládégyár országos hírnévre tett szert. Az utcák

persze szüretszagúak. Jó néhány helyen ott láttam a természetes kúriák előtt az utcán az élénkpiros gumicsövekkel dolgozó vincelléreket, akik a pinceablakok körül foglalatoskodtak.

Dacára a gyötrő szélnek, kíséreléssel felhasználtam az ebéd után, amely idő Versecen „szundikálást” jelent, hogy végre a nagyon vágyott hegyek közelébe kerüljek. (Nem hittem volna, hogy ilyen nehezen. Azt reméltem, egybeesnek a város központjával, mint Budán a Naphegy, vagy Zágrábban a Tuškanac.) A külvárosból az országútra jutottunk s kísérelésem alaposan faggattam. Merre fekszenek a kiszáritott mocsarak? Milyen irányban halad a vatini vasútvonal? Milyen községek következnek fölfele? Kisszered, Nagyszered, Markovac, Gudurica. Az ördögárok felé vezető úton is fölhatoltam, majd lejöve körülnéztem. Több villát, több hegyi lakot vártam. Hiába, itt is az Alföld álmos, hegy iránt közömbös, meg nem értő lelke érvényesül, akár nálunk a Bácskában. Ha egy bácskai fiú a grázi, vagy innsbrucki egyetemre kerül, pirulás nélkül bevallja, hogy pl. a grázi Schlossberget csak távolból ismeri, nem is szólva az Innsbruck körüli havasokról, ahova felmerészkedni hiábavaló naplopás. Valami Adler nevű malmos vásárolta össze a városliget körül a szőlőket, építkezni is kezdett, de tervei nem sikerültek. A szanatórium mellett elhaladva egy igen agilisan vezetett borüzem tulajdonosánál, Krausz Péternél kopogtattam be. Kitűnő üzletember lehet, a mai bor-válság és pangás mellett is négy nyelven jelzi: az idő pénz, röviden fejezd ki magad. Csak gyorsan. Az első benyomás, ami a barátságatlan időben a hegy lábánál eltöltött, egy cseppet sem volt csalódás, csupán az erdőtlenség lepott meg a csúcok felől is, de kirándulásomon ez teljes mértékben korrigálódott. A városliget dicséretére válik a városnak. Elképzelem Versec társas fénykorát, a kedves majálistokat, mulatságokat, a parki zenét e környezet közepette, a hegykoszorú alján. Ez nem nehéz annak, ki hasonló helyen hasonló szépen idézheti fel gyermekkorá emlékeit.

Aznap este a verseci városi mozi látogattam meg. *Napóleon száz napja* volt műsoron, Mussolini nyomán. Azt hiszem, Versecnek sok a két mozi, mert ez negyedrészen sem telt meg. Pedig megérdemelné. Hangos filmek tekintetében ma különösen német lakta kis városokban nem nélkülözi a fővárost. Hajnalban utazás Fehértemplomba. Egynapi program, hogy vasárnap újra visszatérjek Versecre, az Alföldi főmérnök

•

úrral megbeszélte „hegyi tapasztalatra”, hogy azután egy utolsó pancsovai nappal befejezzem bánáti utazásomat.

A hajnal első derengésében hegyek szegélye a síkság láthatára. Hegyek ezek vagy felhőhullámok? Beleszegezem pillantásom a szürke égboltozatba, ahonnan mind markánsabban rajzolódnak ki a valódi hegyek. Tájékozódok. Valahol ott lehet a Duna. A síkság, melynek ösvényén élénken vágat vonatunk, ugyanazon az úton, amelyen egyszer az ál-Törekli igazgató úr tréfálta viszont az őt megréveszteni akaró diákokat – nem a sablonos megszokott alföldi kép. A fekete porózus humuszon sűrű szőlő valamelyes előképével a közeli földhatárnak. Ott már Bázias következik és a nagy folyam, amely Jókai festői tollának ismert nyomán morajlik le a messi fekete vizek felé. Vonatunk nagyokat szipákol, a völgy megnyílik, én hol a fülkémbe kiszegezett vasúti térképet tanulmányozom, hol a saját menetrendem kártyáját kutatom. Hát Fehértemplom ennyire közel van a Dunához és vajon ott túlnan a nagy hegyek már a Duna partján vannak, és milyen városok fekszenek lábainál? Hiszen ez már túl van Belgrádon, talán Pozsarevác irányában, vagy Szmederevó, vagy Racsa? Ahol a völgy megnyílt, ott Vöröstemplom fekszik, szélesen megmutatva egész völgy-testét. Rikító színű temploma körül a házacsok messze elvetett festői sora. Égetik, pörkölik a faleveleket és a láng, mint valami hajnali áldozati tűz lobog, diadalmasan füstté oszolva a friss párában. Rózsaszínű égi kép. De kár, hogy csak egy percre lophatom be pillantásom a kis dunai előörs-falucskába, mely óriási fákkal, hatalmas völgygel és friss dunai harsonás szelekkel megtöltött. Itt egy új folyami világ kezdődik, igen tiszta klímájú és nagyon hangulatos.

Érkezés. Ügyes fiú vezet a városkába. Három nagy cipó egy dinár. Micsoda olcsóság! Megosztozunk. Az állomási park küszöbén kikérdézem a fiút, messze van-e a Néra, ez az első kérdésem. A természetbarát megelőzi az üzletembert. Ugyanazok a német pedantériával épült, rendezett kirakatablakos házak, mint Versecen. De nem oly széteső az egész. A város, mintegy bekerített Versec felől. Szelíd szőlődombokkal. De keletre, délre nyílt a szörényi hegyekkel, meg a tiszta, barátságosan kisimuló Nérával. A főutcán eleven forgalom. Hetivásár. H. kollégámnál kötök ki. Könyvszekrényében Tompa, Petőfi mellett szakkönyvek. Mégis irodalom. Mégis magyar. A kollégám német. Vannak-e még itt

magyarok? Néhány nevet említ. Kisvártatva mosolygós hölgyike jön, magyarul cseveg, valószínűleg egy ott gyökerezett birtokos leánya.

Tiszta verőfényes idő, szélcsend. Kísérő nélkül megindulok a főutcán le. Előbb megtudom, hol a Szeserko-féle ház. (Régi ismerős család, ő nem régen halt meg. Érdekes fehértemplomi típus, aki keveset élt otthon, egy világhírű posztócég főképviseelője volt, egzotikus vidéken egész Kairóig, északon Berlinig képviselte házát. Szép vagyont gyűjtött és ha hazajött, kutyagyűjteményét szaporította. Házakat épített a régihez, vagy újakat vett. Először a temetőbe megyek. A város-orientációhoz szerencse is kell. Sokszor úgy következnek egymásután a keresett helyek, mintha a kedvemért odarendeződtek volna. Tisztos német asszonyság mutatja meg Szeserko sírhelyét. Rövid ima után meginterjúvolom, találhatók-e még itt magyar családok? Sereg nevet sorol fel, sokkal többet, mint gyógyszerész kollegám. Elindulok a szépen rendezett sétányon – másik oldalon kaszárnyák, gyakorlóterek töltik ki a széles völgy legközelebbi horizontját.

Most, hogy utólag forgatom Méltóságod Emlékezéseit, reminiscenciákat olvasok az érettségi utáni fiú-összejövetelről, mikor a temető előtti padon összejönnek a jövő terveit megbeszélendő. Kis villákról is esik itt szó – de ezekre nem emlékezem. Csak egy lövészházra és feljebb a kis Néránál néhány ilyen szemnek épült nyári lakra. Le a malmokig nem nagy az út, különösen, ha turistavér fűti a sietőt. Az út kitűnő, egy helyen elválnak, szántóföldeken túl élénkpirosba villog elő egy természetes épületen a palákra festett név: Kulik malom. Későbbi szándékom ide eljutni, Kulik állítólag jó magyar meg könyvbarát is. A vízimalmoknál (a tulajdonosok Borsova, Huiprecht) megszólítom az első bácsit, aki zsákot cipelve Fehértemplom irányába halad. Hogy hívják? Trautman. Eljönne-e megmutatni nekem a nagy Nérát? Szívesen leteszi a zsákot, beviszi a malomba és már jön is a beszédes Cicerone. Így megtudom, hogy a malmok hajtóerejét tápláló kisebb folyó, a kis Néra partja mellett elhúzódó liget, a fehértemplomiak kedvelt kirándulóhelye, a Rudolfsheim, ami elválasztja a kis Nérát és a Nagy Néra közti árterületet.

Elhagyjuk az utolsó jugoszláv pénzügyőri állomást és az itt-ott vize-nyős terület kövekből improvizált hídján lebandukolunk a „J” jelzésű határkövig éppen a vízparton. A panoráma bájos és friss. A szemben

•

levő part az „R” jelzéssel már Románia. A Néra semleges terület. A kis Néra a keleti látóhatár irányában néhány kilométer távolságra ágazik el az anyafolyótól, ez az elágazás, azt hiszem, a Dunáig meg is marad. A románok a kis Nérát is követelték, azon a darabon is, amíg Fehértemplom határát érinti, de a határkiigazító bizottság Jugoszláviának juttatta. A malmoknak így is hasznot hajt, bár vízi erejét ma már motorokkal növelik. Mindkét folyó fürdőzésül is szolgál. A kis Néránál homokos strandot rögtönöztek a fehértemplomiak. Mindkét folyó partja igen romantikus, füzekkel szegélyezett. Érdekes így megállni a folyóparton, elnézni a zöldes, pompásan hömpölygő vizet, mely zavartalan tör fel a havasok aljából és akadály nélkül patakzik alá a krassói hegyek mentén, egyforma hűséggel öntözi a másik határállamot, hogy közel ide, a Dunába ölekezzen. A román parton szekerek dübörögnek, hegy felé, itt folyik a szigeti életet tespedő falvak élete. Akaratlanul is felbukkan bennem a kérdés: mit csinálnak ezek a szegény flótások, ha betegek? Hova mehetnek gyógyszerért? A krassói hegyek közt ugyancsak messze esik a legközelebbi város. Talán Szászkabánya, de az is jó távolságra lehet. Kísérőm elmondja, hogy békeidőben bejárta Krassó-Szörényt, emlegeti is a környező román helységek neveit, emlékekről, kirándulásokról mesélt. Nehéz ettől a vonzó helytől megválni. Az az érzésem, mintha a Rubikon szélén állnék. Minden határ olyan „nebántsvirág” vonzással bír, hátha még hegyet és Alföldet választ el egymástól. Az a vidék ott erdős, dúsán erdős, a hegynosztalgiam lázadozik – bár Erdély jó részét bejártam, mint háborús katona, és többnyire a havasok vidékét jártam –, a dús erdős részek ismeretlenek számomra. És éppen ez az, ami különösebben vonz. Még jó ideig elkalandoztam a friss képen, ténylegesen követve a madarak nyomát, megállapodva egy-egy magaslaton. Szinte be tudom magam fészkelni a fantázia útján a legelrejtettebb katlanokba, a figyelésem madárkört ír le, újra visszatér egy-egy ponthoz, újra bekalandozza és az éber kalandozó kedvem nem lakik jól addig, míg összes pályáim nem futnak össze egy pontba – elvégeztetett. Akkor érzem, kóstolót kaptam a természetből. Vissza!

A Rudolfsheim kocsmájában megvendégelem a vezetőmet, egy kis fantáziával elhelyezem itt a nyári Fehértemplom vidám közönségét, akik mint valami kedvelt budai kirándulóhelyen, itt élvezik a folyam és a közeli hegyek levegőjét Weifert-sör mellett, a katonazenekar

hangjainál. Az elfogult ember mindig úgy érzi, az ő centrumán kívül nincs más intim világ. Aki sokat utazik, azt tapasztalja, hogy a mulatós intelligens centrumok folyton követik egymás másaként az otthoninak és csak az embert kell beleszoktatni, már otthon érzi magát. A kis Néra mentén meglátogatjuk a fehértemplomiak improvizált strandját. A folyópart egy kis kiszögelésén bizarrul emelkedik ki, mint valami csonka ottfelejtett várkastély, a Kulik-malom. Nem látszik malomnak. Egész a partba süpped, nemrégén leégett, újjáépítették s most valahogy négyyszögű természetes formát nyert, ránk néző tűzfalán csak valami részfele bevágódás van. Gágogó libacsapat poroszkál a töltésen s a heves gúnár szárnyát csapkodva ékes hangon adja hírül érkezésünket. A főépület a szántóföldre néz. Ez már igazi kattogó birodalom. A molnár Szolnok megyei magyar, asztalán több magyar folyóirat, rezignáltan mesél. Ő tényleg az ország határán lakik, a rásandító hegyekkel ébred és a Néra duruzsol neki altató mesét. Visszafelé az út gyorsíramú. Trautmannel megbeszéljük délután a háromórai találkozót. Az élelmes ember ismeri a könyvbarátokat, a gyérszámút, akiben még magyar érdeklődés lakozik. Felkeresem a mórstíliú Szeserko-házat, felém ugat a híres kutyacsapat, egy halálíg meg nem szűnt szenvedély színes szalagos legionáriusai. A néni, aki a Szeserko-ház baráti közelségében lakott, akitől feleségem felejthetetlen antik tárgyakat kapott ajándékba, egy ritka művészi szekretert cseresznyefából, kápolnaszerű belsővel, amit csúcsíves tükörrészek osztanak három részre, titkos fiókokkal, egy alabástrom órát és két cseresznyefaágyat. A katonai gyakorlótér menti utcában lakik, őt látogatom meg, mielőtt Ruzicska vendéglő konyhájának étkeit megkóstolom. Ez már nem a verseci koszt, de jó. A kiszolgáló fiúk igen büszkék a Copperfield Dávid korabeli divat szerint szabott pantallós fekete díszöltönyükre. A vendéglő meglehetősen üres. Itt is nehéz idők járnak, talán túlkésőn is jöttem. Az étkezés bő. Bácska, Bánát dacolva a rettenetes időkkel, sokat ad, szívből ad, ha evésről, italról van szó.

Délután első utam a plébániára vitt. Aussata káplán lelkes irodalombarát, azonnal felvágja a könyvemet és már olvasni kezdi. K. plébános, kinek a vidék szépségét dicsérem, a fehértemplomi népet kritizálja. Fölényes, nagyképű ez a nép, nem túr magánál nagyobb tekintélyt. Dr. Kozma magyar ügyvéd, dr. Sab, dr. Slatki, örömmel látnak és lokálpatriotizmusuknak jólesik a nem hízelgésből mondott

•

fehértemplomi jellemzésem. Rózsaváros volt ez a jó világban – mondja dr. Sab, a Délvidék egy kis paradicsoma. Benedek bankigazgató szintén régi reminiscenciákról beszél. Kohl tűzoltóparancsnok megőrizte a németbe olvadt lovagias magyar verset, nem befolyásolt a kulturbundus hatástól, a borválságról beszél, vagyon ugyan van, de az ingatlan és a tőke a bor. Csakhogy nincs ára és látszatra szegény az eklézsia. Dr. Varga nyug. törvényszéki elnök földim. Dunántúli és Győrött kezdte pályafutását. Ismeri családomat. Sokat beszél a *Várhegyről*. Mennyire várják a folytatást. Minden verseci, fehértemplomi büszke és boldog, ha Méltóságod nevét hallja, művét olvashatja. Érdekes, hogy most utólag át-átlapoztam az *Emlékezéseket*, az önképzőköri dolgozat beküldőjének dr. Marthé Hildát olvasom, városvándorlásaim közben, nem emlékszem Versecen, Fehértemplomban olvastam e nevet egy orvosi táblán. Úgy hiszem, Versecen. Valami idetelepedett szlovén-sarjnak képzeltem az orvosnőt és jólesik most tudnom, hogy ő Méltóságod régi barátjának figyelmes lányával azonos.

Fehértemplomban hallottam, hogy a hatóságok igen előzékenyek a román határátlépések kiadásában. Így a Temesvárra utazás nem tartozik a nehézségek közé, ami mégis egy kis vérkeringést idéz elő a határ menti vidék kereskedelmi pangásába. Állítólag Versec új képviselőjét azon ígérete alapján választották meg, hogy kieszközli, miszerint 15 km. körzetben minden irányban szabad mozgást biztosítanak a lakosoknak a határon túl is.

Még jó néhány kereskedő tisztelt meg könyvvásárlásával. Az estét H. barátomnál töltöttem, majd újra Ruzicskához tértem be, mert vonatom csak hajnalban indult. Itt folyt a kártya, de csak kevés kártyázó volt együtt. És mikor a moziból megérkeztek az asztalfelosztató hölgyek, akkor kiürült az egész vendéglő. Az állomáson újabban bezárják a várótermeket. A közönség a jegypénztár előtt fagyoskodik, sétálgat, akinek hajnal felé indul a vonata, az a vasutas jóakarátára van bízva, beengedi-e a vasutas a nem éppen kényelmet nyújtó raktárhelyiségbe? Versec persze kivétel. Az olyan nagy állomások, ahol étkező van, mégis nyújtanak menedéket. Velem már előfordult vándorlásom alkalmával, hogy az utcán egy padon aludtam, míg a rendőrök nem vertek fel egy közeli kocsmárost, ahol szobát voltam kénytelen bérelni pár órára, mert a várótermeket zárva tartják.

Visszaérkezés Versecre. Zárt batár. Versecre folyton érkeznek idegenek, a szobák kapósak, tegnapelőtti szobám helyett másikat kapok. Alig van időm pihenni, reggelizni, sietek Alföldi főmérnökhöz, a kirándulás ügyében. Előbb a templomba, a külsőleg-belsőleg csodálatos remek építménybe, melyről oly gyönyörűen írja méltóságod, hogy „ércmadarai lelket rázó dalt énekelnek”. A főmérnök úr jovialis ember, régi vágású, dunántúli mentalitás, de modern is, aki kitűnő egészséges ítélőképességével szűri le az igazságokat és olvasztja be világnézetének egyéni kohójában. „Pálinkás jó reggelt”-tel fogad, amit meg is erősítünk holmi ízes verseci törkölyfélével, azután elemózsiák a zsebbe, fehér cipót, szalonna szeletkéekkel és rozskenyeret. A főmérnök úr elemében van. A kápolnáig geológia. Milyen a verseci hegyvidék alkata? Mennyiben és hol vulkanikus, mennyiben és hol meszes? Hogy emelkedtek ki a hegek az alföldi beltengerből? Milyen alakulás a dombvidék? Gránitpéldákkal igazolja a kőképződést. Gyönyörű csillogó gránitlapokat látunk, ezeket egész utunkon szemügyre veszem. Ritka vidéken látni ilyen szépen kialakult formás sziklatömböket. Egyik egy hatalmas nyitott könyv, másik egy óriási gomba alakját veszi fel. A Csika Laza vendéglő aljában láttam ilyen pompás sziklaóriást, mikor levergődött a magasból, biztos ott maradt és odarögződött párszáz év előtt már. A geológia után jön a helységnevek történelmi magyarázata egy kis etimológiával.

A kápolnától lenézve meglehetősen ködbevesző a város. A főmérnök úr röviden beszámol a helybeli turisztika történetéről. Turizmus úgyszólván semmi. Térképeink, útjelzéseink nincsenek. Ő fölajánlotta, hogy elkészíti a hegyvidék térképét, de elhallgattatták. A vasárnapokat a Fruska gorában már nagyszámú érdeklődő a hegyekben tölti, Versecen itt-ott egy-egy puskázó társaság bolyong az alsó hegyrészekben – egyéb semmi. Újabban sikerült összehozni néhány lelkes természetbarátot, azután riklizőket (afféle nudisták), forrást is fúrta, az építési munkálatok Aradi főmérnök tervei szerint és vezetése mellett folytak le. Igen érdekes Aradi úr magyarázata a szőlők vándorlásáról. Valamikor a szőlőkultúra a csúcsockig terjedt, de fokozatosan leszorult, nyomai azonban még most is látszanak.

Az ún. nyugati belső övbe kerültünk. Első célunk ui. nem a Várhegy volt, ennél távolabbi félnapi programot tűztünk magunk elé, a magas Rókafej felkeresését. A hegyvidéknek a belső öve a legváltozatosabb,

•

minden várakozást felülmúló. Mintha a Bükkben járna az ember, az Oltárkő környékén, ahonnan Jókai látta az ő barátfalvi levitáját a mészégetők között. Merészen lesikló völgyesorosok érnek itt össze, de kevert összevisszaságban és mindig új csúcsok, új meredekkel. Mikor a vonat Fehértemplom felé fut, s az ember visszanéz, nem is hinné, milyen gazdag széles öv ez a Versec-hegyvidéki hullámos koszorú, napi járásokra terjedő természeti gazdagságában. Pedig ez csak egy része a kincseknek. A hegyvidék alja, a lapály felé futó dombok, ez a szőlőgazdaság, a belső öv, az a szépségekben gazdag változatos öv, de a Versec-tetőn, Rókafejen és Tölgyesen, a három zúzmarás tetejű magaslaton túl, még ott a még magasabb Kudrics és vidéke, az utána jövő völgyel, mely átmenet a Délkeleti Kárpátok nyúlványaihoz.

A Csika Laza vendéglő után felérkezünk a Bohnen Plattehoz, az erdészlakhoz. Itt végre az a híres hely, a majálisemlék, az affér színhelye. A pavilon-féle épület, pihenőnek szánt szűk alkalmatosság. Találgatom, hol volt itt a tánchely? Nem látok a közelben sík alkalmatosságot, különösen a régi röpdítő táncokat figyelembe véve. Egy percre megjelenítem a múltat, mint bizonyára előttem mások is, akik tudták e hely nevezetességét, vagy megragadta őket az emlékezés e helyen a Várhegyből. Az erdészlakból hallónkra megjelent az öblös hangú mokány főerdész, Horváth, aki szintén dunántúli származású, fityókákat hoz és kocintunk a jó verseci törkölyből, ami itt nem árthat meg, mert gyorsan elégeti az ember. Aki csak leírásokból ismeri az erdőt – nem ismeri azt. Megboldogult Bársony Istvánra, a nagy vadászíróra gondolok, azután a speciálisan erdőmegfigyelőkre, akik kilesték az erdők lelkét. De még mielőtt elindulunk, a helyek elnevezéseiről kapok egy kis leckét.

Alföldi főmérnök úr véleménye, hogy a hegyek neveiket mindig formájukról kapják, az elkeresztelést magyarosan intézi el a nép – persze a név az idők, tájszólások változásával kicsit ki lesz forgatva. Vannak okoskodók szerinte, akik történelmi meg egyéb meséket költenek, vagy fűznek egy-egy ilyen név megszületéséhez, de a józan logikus következtetés mindig az egyszerű, a formai és nem a nyakatekert, a költött. Pl. a Deákon csúcsról azt mesélik, hogy egy verseci diák odasereglett felkelést szítani csapatával a török ellen, holott valószínű csak a diáksapka formájáról kapta az elnevezést. A Rókafej is tényleg rókafej formájú, az a középső csúcs. Az elülső Versec-tető, mert az elsősorban

Versec felé néz, az utolsó, a Tölgyes-tető, hát az tényleg tölgydús. A nép nem okoskodik, az nevéen nevezi a gyereket. Nemhiába, közelítünk a zúzmarás Rókafejhez, az erdő ruhája máris fehéres.

Az út mind meredekebbé válik, már 400 m körül járunk, ami a verseci 90 méteres magasság mellett máris tekintélyes emelkedés. Pompások a színjátékok ilyenkor az erdőben. A téli nap már ilyenkor verőfényes (tíz óra tájt), át-átszűrődik a fák között, de az egész megvilágítás a fák árnyékos körzetével van ellensúlyozva. Olyan, mint egy nagy tejablakos üvegterem, mely meg van világítva, de az opalizáló üvegfalak mindenünnen ránk merednek. Lépteink nyomán a csörrenő falevelek táncolnak, az egész meredekes erdei panoráma tölgyeseivel, hársfaival, gyertyánjaival olyan, akár a Budakeszi, vagy János-hegyi erdő, de merészebb, inkább csak a növényzetet értem. Érdekes, hogy az erdei völgyek a szerpentinútról egy pontban látszanak összefutni. Az erdő külön világához nem fér a falu, a város zaja. Ez egy külön magasságos nagyszerűség, üde pompában, még télen is, a zúzmarás, mohás, tarkaszőnyeges poézis csillogásában. A borzak birodalma ez, meg a fürge kis színes farkú stiglicéké és az őzeké, az erdő princessáié.

Éppen a vadászatról folyik a szó. Említem, hogy feleségem nem tiltaná fiamnak a vadászatot. Legyen olyan, mint a többi ember – ne legyen gátlása, ha fegyverét használni kellene. Én ellenkező véleményen vagyok, szeretem az életet a maga zavartalanságában, szűzies megadottságában, az élőlények úgyis küzdenek – hadd éljék, a tiszavirágtól kezdve mind az ő körforgásukat. Az elemek úgy is selejteznek, pusztítanak, az ember csak annyit pusztítson, amennyire feltétlen szüksége van, vagy annyit se. Útitársam is vadászemlékeiről mesél. Az ugyancsak egy volt, mert egy nyulat lőtt, de a hóra tapadó vérét ma sem tudja elfelejteni. Nem is lőtt azóta vadra. De a nagyságos asszonynak igaza van – folytatja –, a mai embernek le kell vetkeznie az idealizmus túlhajtásait. Ha ő nem tetterős, eltiporják. A fegyverforgatás is egy neme a tetterőnek, a skrupulizálása a módoknak pedig túlfinomultság. Mit nyert Közép-Európa a túlfinomultság kultuszában? A nyugati kultúra álnok, hamis és durva volt, és ma Közép-Európa is áldozat az állkultúrának saját tiszta kultúrájának hamvaiban. Ellene szólok. Az idealizmusból egy jottányit sem engedünk. A tiszta könyvkultúra, a szép, a humánus boldogít továbbra is – ez a nyereség – ezt tisztán bírni – ez a cél. Minden erőszak,

•

durvaság csak átmenet a nagyszerű kultúrártékek félig meddig zavar-
talan bírásának lehetőségéhez – nyugalomért folyik a harc. A nemes
tökély, az etika, a jónak a kultusza a cél – és az is fog maradni.

Hahó, hahó! Micsoda hang ez? Útitársam megállást parancsol. Majd
lassan kényes lépésekbe kezdünk. Útitársam suttog: őz. Az ugatáshoz
hasonló hang után, mely különös visszhanggal tölti be az erdőt, karc-
sú őzbak szökdecselését követjük a megvilágított völgy felett. Nemsokára
egész csapat ugrándoz utánunk. A főmérnök úr kb. 300-ra becsüli a
verseci hegység őzállományát, a főerdész csak 60-ra. Érdekes, hogy aki
őzlesésre rándul ki ide, csak ritkán lát őzet. Aki mit sem sejtve jön,
az sűrűn találkozik velük. Ez a főmérnök úr gyakorlati megfigyelése.
Az erdő eme különleges fenséges világát – s azt bátran mondhatjuk,
a verseci erdő nem marad mögötte a hegyóriások erdőinek – most
elhagytuk, fenn vagyunk a Rókafejen. Innen jól látjuk a Kudricsot és
még egy sereg csúcst, az egész belső övet.

Hideg van, a láthatár Versec felé ködbehullott, de a közeli magas-
latok felé még így is impozáns a perspektíva. A pálinkát vizespohárból
iszom bornemissza létemre – no, nem sokat –, csak kétujjnyit, de most
fejedelmi élvezet és a nehezen túrt szalonna most lucullusi lakoma.
Tizenegy óra. A szép gót templomban most harangoznak misére – ezt
már elmulasztottuk, rorátéra kellett volna eljutnunk – ez az egyetlen
elrontója örömeinknek. Az igazi természettel való ilyen szoros együtt-
lét egy neme az egyesülésnek a nagy mindenséggel, bizonyos neme a
mámornak, a jóllakottságnak, mikor sikerül betekintnünk a min-
dennapi szürke élet felett valami éteribe, nem átlagosba, valahogy az
isteni alkotás leglélekemelőbb, legfenségebb megnyilvánulásába. A
titokról felpattan a függöny, a hegyek kárpitjai szétnyílnak és ott maga
az istenek birodalma, a nehezen megközelíthető, és csak a kiváltságos
lelkektől körülrajongott.

Visszafelé a belső nyugati övön az erdők széles ösvényeit jártuk be
és mivel utunk végcélja hazamenet a Várhegy volt, előbb 600 m-ről
leszálltunk a völgybe, hogy a Várhegy alját újból a Csika-Laza kocsmá
felől megközelítsük. A völgyi leszállásnál, a fehértemplomi vasútvonal
felőli oldalon, alaposan próbára tettük zergekészségünket. Igen köves
a talaj, sokszor sikamlós, mert a lépés nem tud megrögződni egy-egy
szilárd ponton, hanem kisebb sziklakiszögelésekről kell lecsúsznunk a

legközelebbig. Az erdőszélek flórája a bokornövényzet. Hallom, jócskán van itt málna, földieper, a bokros növények közül mogyoró, galagonya. Az erdőgazdaság jó ideig el volt hanyagolva, öreg fák alig vannak, az erdők aránylag fiatalok és az utánpótlás hiányos.

A leszállás a völgybe nem kevésbé poétikus, mint a felhágás az erdőben. Ott a fényjátékok, a belső nagyszerű akusztika és megvilágítás, a bűvös külön világ és a növényszagú ízes levegő a különleges, az erdőn túl, a hegyek közé lefutó völgyekbe, nem a városi oldalon, tehát egész szűzi környezetben, ahol nem látni a hegyvilág határvégződését, itt a teljes verőfény, a teljes hang és visszhang az erdőperem koszorúja és a széles perspektíva, a törpe növényvilág, bozót, bokor, állatvilág, világítja meg a másik arcát a hegyvidéknek. Útitársam vaddisznónyomokat fedez fel. Bár azt állítja, hogy a vaddisznó kiveszett a verseci hegyvilágból, mégis vissza-visszakalandoznak a Kárpátokból újra. Útitársam szenvedélyes nyomozója a lépéslenyomatoknak. Gyakorlott ismerője az állatvilágnak. Ő maga mondja, eljön – legtöbbször magányosan, hogy el-elgondolkozzon, meg-megfigyeljen egy csigamozgást, madárgesztust. A bölcs emberek a természetből indulnak ki és polihisztorságuk természetes sokoldalú érdeklődésből ered. Aradi főmérnök úr nemcsak polihisztor, ő kiváló szakférfiú is, jó emberismerő, intuitív filozófus, ért a természettudományokhoz, politikához, amellet megértő, kedélyes, életrevaló, társadalmi egyéniség. És jólelkű.

Rőzsehordó asszonnyal találkozunk. Útitársam nemcsak szomszédja a verseci katolikus plébániának, de agilis tagja a katolikus világi misszióknak is. A szegények karácsonyi felruházására gondol. Megkérdezi az asszonyt, hogy az ő kis vityillója-e az ott, a közeli magaslaton. Igennel válaszol. Magyar asszony vagy? – Az. Mi a neved? Russzu. Hát ez román név! Hát az uram román, én meg magyar vagyok. No, azért csak jelentkezz a plébánián karácsonykor. A vegyes házasságok az erdők világába is behatoltak. Kevés a magyar. Kevésszámú nép vagyunk. Folyton ez tudódik ki, és mint a történelem mementója fenyeget. Újra a Csika Laza kocsmánál vagyunk. Valahogy az önézetről esik szó.

Újra a feleségemre hivatkozom, aki nem szereti, ha alázatos vagyok, ha túlságosan megadom a tiszteletet minden nálam alacsonyabb nívójú vagy rendű embernek – szóval a tekintély tiszteletét sokra tartja, különben a rövidebbet húzza az ember. Útitársam konstatálja, hogy

•

a régi generáció liberálisan alkalmazkodó volt, ez különben is férfi szokás, ez a kedélyes felemelése a kisembernek magunkhoz. A nőknek nem nagyon tetszik. Bizony a mai ifjúság már más. Erőszakosabb, beképzeltőbb, fölényesebb. Tisztelet, respektus, talmi humoros szavak, az erényt sem az „erény” igazi értelmében hiszi. Útitársam helyesen fejt ki, hogy más a felemelés, az alkalmazkodás missziója és más az önértzet. Az ember nem kíván tekintélyt arrogálni, mert a közvetlenség mégiscsak egészségesebb valami, meg a létünk célja nemcsak a „viselkedésmódján” fordul meg, de missziónk, hogy demokratikusan felemeljünk másokat nívóban, szóval a nevelő munka – ez nem egyértelmű önértzetlenséggel. Ha rákerül a sor, az önértzetünket is latba vetjük és megvédjük minden értetlen és akarnok előtt.

Itt-ott fenyyvesek. Kedves és teljes most már a belső öv távlata – még egy forduló és előttünk a Várhegy. Méltóságod gigantikusnak írja le falait, az erő, állandóság, hozzáférhetetlen büszkeség szimbólumának. Az eddig ismert kúlák közül ez a legtekintélyesebb, amit láttam. Versecről nézve nem tesz olyan hatalmas meglepő hatást, mintha szomszédságában áll az ember. Olyan masszív és olyan központi fekvésű, hogy méltán elcsodálkozhatunk a régiek gyakorlatiasságán. Aradi úr felhívta a figyelmemet az ún. hozzáépített merőleges rész vakolatára, mely porózus, széteső, míg a főépítmény kemény, ellenálló. Ez bizonyíték szerinte, hogy a hozzáépítmény Brankovics fejedelem építkezése, míg a főépítmény török vagy magyar eredetű. Egyesek ui. állítják, hogy az egész vár Brankovics fejedelem idejében épült. Ezt megcáfolja az a tény, hogy az akkori építkezésnél az említett lágy malterrel dolgoztak, míg a török–magyar munka az ellenálló kemény kötőanyagokat használta. Érdekes a főépítményben a kövek közti téglakerősítés. Egy-egy téglamentén vályulatos luk is van a falban. Nyomon követtük az egész vár kiterjedését a rom-kövek határáig. Széles, hatalmas várkastély lehetett, nagyszerű őrszem a rónatenger felett.

A kellemetlenkedni kezdő szél dacára jó ideig maradtam fenn, hogy elvihessem magammal egy határozott kép formájában – a szélesen elterülő város panorámáját. Kerestem az élém táruló tág képen a vatini vasútvonalat s a ma elvágott tegnapi jászénovói elágazást, kerestem a már régen lecsapolt mocsarak környékét, hol Méltóságod szerint „millió béka szolt a várost övező nádasokban”. Merre van Alibunár? Az

egyik híresség – kérdeztem –, mert Deliblátot talán meglátom holnap, ha Pancsova felé tartok. Ellátni innen Szeredre, de Guduricát, azaz Temeskutast elfedik a hegyek. Szerettem volna oda is, egész a határig eljutni. A síkságnak ez a vibráló örökméla, úgy mondhatnám gyászoló termékenysége, mely oly feketén, egyhangúan terpeszkedik a Duna, Tisza majd a Tisza Temes és Krassó-Szörény vármegyék határáig, itt kelet felé megszűnik, de ez az utolsó nagy elnyúlás tipikusan alföldi még.

És a város is lenn szinte mérnökileg kicirkalmazott utcáival, millió hektós borpincéivel szinte elkülönül ettől a nagyszerű hegyvidéktől, melytől bizonyosan idegen is maradt, gondolván, nekünk van borunk, bőségünk a hegyek alján, amott túlhan a krassovánok laknak, azoké az a misztikus világ, ők eljönnek hozzánk fajalmáikkal, meg fonottasikkal – maradjon az övék a hegy. De a hegyvidék nem bortermő része hű maradt Versechez – bár mostoha gyereke a városnak –, útitársam szerint a természetbarátok boldogságára, akik szűzen bírják. Még egy pillantás a templomra, a ligetre, a szanatórium tájkára, a városszélre, azután magára a belvárosra, az egész nagy jövőre predesztinált városra, még egy történelmi magyarázat útitársam részéről a Millöcker-adatok [*helyesen: Milleker – M. F.*] nyomán az első negyven házról, a nemzetiségek fokozatos letelepedéséről. Azután búcsút kell mondani és lebaktatni a hegyről.

Minden lépés, ami völgynek visz – visszabújás a csigaházba, a szürkeségbe, a mába. A felhágás, az eltávolodás, a történelmi függetlenség, az ősiség, az ember maga. Még egy kis politikum, mese az örök pártoskodásról, a megosztottságról – a régi és mindig megismétlődő emberi gyarlóság, provinciális kinövéseiről és otthon vagyunk. A kedves, mindig mosolygó Aradi nagyságos asszony süteményei és egy ebédelőtti szilvórium magasra emeli a hangulatot. Igazán a Rókafejnél voltak? – kérdezik szinte hitetlenül. Egy idegen idealista megcsodálta városunkat és hegyeinket. Bizony, bizony, még a feleségemet és fiamat is elhozom weekendre, szombat délután elindulunk Szabadkáról, este Versecen vagyunk. Vasárnap egy napot a hegyekben töltünk és hétfőn reggel utazunk vissza. Mi is eljövünk – helyeselte a család. Útitársam méltán csodálkozott, hogy a turisztikában sokszor ellenlábás család most nagy túsókra is ajánlkozik. Így kell felfedezni Versecet az idegennek. Egy hétre is eljöhetnének – invitált a főmérnök. – Horvátéknál, az

•

erdészlakban, jó szobát, kitűnő ellátást kapnak. Szívélyesen búcsúztam el a kedves családtól, emlékül hagyván könyvemet a kisasszonykának, ki szépen és nagy törekvéssel szavalt a katolikus nőegylet előadóestjein.

A főmérnök úr igen elégedett volt, nemcsak kitarató gyaloglásomért, és megértésemért, de mert igazi verseci, aki egészen és soha hálát nem várva apostolkodik a közügyekért, különösen a turisztikáért, és természetes büszkeséggel töltötte el őszinte elismerésem a látottak fölött. Én magam tényleg a Kárpátokban éreztem magamat, természet, környezet, levegő, változatosság nem maradt mögöttem a már előbb élvezett alpesi környezetnek. Az más a grandiózusságában, ez más, különösen az alföldhöz viszonyított nem mindennapi fenségeségében.

Búcsúzásom napján a verseci lányok éppen jótékony bazárt és kiállítást rendeztek a munkáskamara székházában. Csak a foyerig jutottam, hogy R. kollegámtól elbúcsúzzam. Sajnálom, hogy nem jutott már idő befejező szemlélődésre, bár itt alkalom kínálkozott a város ifjúságát ünnepélyes keretek közt megismerni. Sajnálom azonkívül, hogy a temető látogatását elmulasztottam. Ez szükséges, ha az ember vissza akar tekinteni a város életébe. Úgy hallok, a város monográfiáját Millöcker tanító [*Milleker Bódog levéltáros – M. F.*] németül már megírta. Hetek múltak el verseci látogatásom óta (e sorok megírása óta már egy év), de emlékeim semmit nem fakultak, a térképfelt fedezett, és ha még jobban kitisztul, akkor se válhat fakóvá. Az ember miként sexappeljét, a városát is addig keresi, amíg megtalálja. Egy egyébként egyszerű ember, nyugalmazott városi hivatalnok barátom, tavaly minden ingóságát, földjét, házát bérbe adta, leköltözött Szabadkáról, tisztán „Versec-vágyból”, úgy mondhatnám. Vágyódott egy intelligensebb városba, ahol gyermekeit úriasabb környezetben, intelligens tanerőkkel iskoláztathatja és ahol megfelelő hegyi környezetet találhat. A térképen kereste és csak Versecet fedezte fel. Odautazott és meglátni, megszeretni egyetlen nap műve volt. Ma is ott lakik és megelégedett. Mielőtt elköltözött Szabadkáról, átadtam neki a *Várhegyet*, mondanom se kell, a várost még jobban megszerette.

Másnap a deliblái homokpuszta mellett robogtam el. Sajnos oly sötét volt, hogy semmi benyomásom a nagyszerű természeti csodáról nem lehet. Maga Pancsova nem sokat nyújtott, az idő is rövidre szabott volt. Az új híd Belgrád külvárosává degradálja majd ezt a várost is, aminek

előnye is, hátránya is sok. Az új hídon Belgrádba menő vonat nem fut be Pancsova városállomásra, a külvárost érinti csak, és mezőségeken át ér a hídhhoz, így elkerülve a Temes áthidalását. Most építik a Temes hidját, amely valószínűleg összekapcsolódik majd a nagy híddal, s akkor a pancsovaiak egyenesen és gyorsan Belgrádba juthatnak. A versceiek panaszzolják, hogy nincs folyójuk, de a hegyük és a boruk többet ér, mint a folyó, amely még sincs messze tőlük.

Befejezem beszámolómat, mely egyszersmind bánáti utam emlékirata volt. Hogy Méltóságodnak ajánlottam és elküldtem, szolgáljon mentségemül a gyermek megértése. A szülőföld, az a végtelenül szilárd rög, amihez életünk fogytáig kapcsolódunk és visszatérünk, bármilyen Amazon-folyón kelünk át egy új hazába. A szülőföld, az őseink sugallata, a lélek bimbózdása, ameddig a tudat visszajár. A szülőföld a második anya. Én egy más szülőföld gyermeke, hálásan veszem, ha Győrről bármi hírfoszlányt kapok. A város dicsősége az én dicsőségem. Győr a második anyám. Hiszem, hogy Méltóságod az egyik szülőföld gyermekének a megértését jó szívvel fogadja, hiszen a második anyától hozott híradást szeretettel,

mély tisztelettel Méltóságodnak híve

Stadler Aurél

NB. Kérem Méltóságodat, szíveskedjék az *Új Idők*nél a mellékelt verseket (ha elég értékesnek találja) elhelyezni. Boldogult Kosztolányi Dezső szép kritikája „Igaz tehetségnek” ismert el, aki holnap vagy holnapután talán teljeset alkot. (Ez 1932-ben volt.) 1912-óta helyben és Erdélyben jelentek meg verseim. Könyveimről a fővárosi sajtó is szép elismeréssel írt.

Az Új Idők budai villái közül a két legelső még ma is áll. Az elsőt egy Vass Eszter nevű Csongrád környéki tanítónő nyerte meg 1931-ben, és Jókai-háznak nevezték el. A képen Vass Eszter a kiadvállalatban Lenn: Könyvnap: a Singer és Wolfner könyves sátra (Márkus Emília, Herc[z]eg Ferenc, József főherceg és Augusztá főhercegasszony, Gáspár Jenő stb. Budapest, 1944)

HERCZEG FERENC •

▷ LEVÉL ANTONIJE HADŽIĆNAK ÚJVIDÉKRE

Mélyen tisztelt Barátom,

mellékelve küldöm a *Három testőr* meghúzott példányát. A törléseket a Nemzeti Színház tapasztalatain okulva eszközöltem és azért nagy súlyt helyezek rá, hogy azok a szerb sűgópéldányba is átvétessenek. A darab a Nemzeti Színház bemutató előadásán csak úgynevezett félsikert aratott, később azonban rehabilitálta a közönség és azóta már negyven előadást is megért. A hűvös fogadtatásnak, miként ma már a színészeim is bevallják, a bemutató előadás két fogyatéka volt az oka: az egyik az volt, hogy kissé vontatottan játszottak, a másik pedig az, hogy egyes művészek túlságosan komolyan vették a szerepüket, azaz nem találták el a szeretetreméltó léhaságnak azt a könnyű hangját, mely ennek a bohózatnak az éltető levegője. Ezt a körülményt azért voltam bátor említeni, mivel szeretném, ha az újvidéki művészeknek a szívükre kötnéd, hogy lehetőleg gyorsan és jókedvvel játszonak. Ha a szerb bemutató előadás Újvidéken lesz és alkalmas időre esik, akkor több nemzeti színházi művész társaságában, kik érdeklődnek szerb kollégáik játéka iránt, lerándulnék a premierre. Midőn végül kifejezést adok örömmnek, hogy a két nemzet kulturális csereviszonyában nekem is valami parányi részem lehet, maradtam kész szolgád:

Herczeg Ferencz

Budapest, 1899. febr. 13. Muzeum – utca 9.

● HERCZEG FERENC
AZ ÜRMÉNYHÁZAI HARANG ◀

Ürményháza egy torontáli magyar község, amely odalenn, a régi határőrvidék tövében, árva kis szigetként van a sváb, oláh és szerb falvak közé cseppentve. 1844-ben már annyira megtollasodott a falu, hogy szép harangot öntetett a temploma számára. A harangra domború betűkkel ráöntötték a falu nevét és az évszámot is. És az ürményházi emberek megnövekedett önérzettel hallgatták, mint szálldos az ő harangjuk érces szava az azuros égboltozat alatt szélesen elterülő bánási rónán. 1848-ban lármaharang lett a béke hirdetőjéből. A szilaj, vértforraló kondulások talpra ugrasztották az ürményházi magyarokat, és kezükbe adták a kaszát. Meg kellett védeni a falut a Dunán által jött szerbek, vagy mint akkor mondták: szerviánusok ellen. A szentmihályi vitéz oláhokkal és a Zichyfalvi svábokkal szövetkezve, az ürményházi kaszások derekasan vitézkedtek, sőt egy ízben győzedelmes rohamot is intéztek az alibunári szerviánus tábor ellen. Egy nap azonban mégis csak letéperték őket. Az embereket legyilkolták, a barmokat elhajtották, a szép falut fölégették a rácok. A harangot pedig kocsira rakták és elvitték. Egy szerbiai városka tornyába került. A harang ott is híven és értelmetlenül teljesítette tisztségét. Érces szava, mely addig a magyar rónaság fölött szálldosott, most szerb hegyek visszhangját költögette. Az utóbbi esztendőkhben a rendes dolga mellett sok soronkívüli dolga is akadt az idegenbe bujdosott harangnak. Legyilkolt királyokat kellett elsiratni, trónra lépő új urakat köszöntenie. Azután dicsőséges győzelmek hirdetőjévé lett, midőn a török birodalom vére elfolyt, majd Bulgárország térdre roppant a szerb junakok ereje előtt. A harang nyelve el nem állott többet, folyton újabb győzelmekért könyörgött egy vértől részeg és dicsőségre szomjas nemzet számára. 1915 késő őszen megint vészharanggá lett. Rémült gíngalángját azonban elnyomta és túldörögte ellenséges óriásagyúk eget-földet remegtető szava. Osztrák és magyar katonák megtalálták a szerb templom tornyában a bujdosó magyar harangot, és a cs. és kir. kommandó elrendelte, hogy vissza kell vinni, haza Ürményházára.

Ajánljuk az ürményházaiaknak, hogy becsüljék meg a harangjukat, mert az a világháborúnak egyik fölötte érdekes szimbóluma. Szinte így is mondhatnám: a szerbiai nagy offenzívát nagyrészen azért kellett megcsinálni, hogy visszahozzák Ürményházának a harangját. Ez a

mondás nem is olyan fantasztikus, mint első hallásra hinné az ember. 1848-ban a szerbiánusok azért jöttek át a Dunán, mert Ausztria megígérte nekik, hogy a Bánságból és Bácskából szerb Vojvodinát csinál. A szerbeknek a déli magyar vármegyékre való „jogigénye” abban az órában született meg, midőn az osztrák centralizmus és a magyar függetlenségi vágy összemérte egymással kardját. A szerb Vojvodina ugyan hamvába holt, de a hazájukba térő szerbiánusok az ürményházai haranggal együtt magukkal vitték azt az ostoba rögeszmét is, hogy a Bácska és három bánsági vármegye, föl egészen Szegedig szerb föld. Ez az ostoba rögeszme évtizedeken át ott szunnyadozott minden szerb patrióta szívének mélységeiben, és szilaj lángot vetett abban a pillanatban, midőn a balkáni háborúban szerzett győzelmek leverték a szerb lelkekről a józanság és az önuralom bilincseit. Ez az ostoba rögeszme volt az első oka a világháborúnak és végső oka Szerbia pusztulásának. Nagyszerbia gonosz és veszedelmes rögeszméjéből, a Vojvodina örületéből, 68 esztendő után akkor ébredt föl a szerb nemzet, midőn Damjanich és Jellasich katonáinak unokái testvéri egyetértésben átkeltek a Dunán, hogy visszahozzák egy magyar falu harangját.

Magyar Figyelő, 1916. I. kötet, 458–459.

• A HÜVÖSVÖLGYI REMETÉNÉL •

*Herczeg Ferenc nyilatkozata és üzenete
a Vajdasági Kultúra részére*

Budapesti munkatársunktól

Benn a városban már kacéran mosolyog a márciusi arany nap, amint sárgán villódzó sugárkévekkel hajjálódzik a télbe fulladt uccákon, az iromba malterpaloták között pedig langyos és üde tavaszi lehelet iramlik pajkosan, – itt künn a Hűvösvölgyben azonban kemény telet talál még az ember. Zord és goromba tél fogadja az utast és hidegségében is fönséges tájkép szalad a horizontig, mint egy elénkbe állva, amikor fölkeresni indulunk Versec nagy fiát.

A sárga villamos morogva-jajdulva kapaszkodik fölfelé és hamisítatlan szibériai hómezőn sivít végig, amikor a Zuhatag út villasora előtt elcsilingel. Szebbnél-szebb, csupa ízlés, csupa pompa villák futnak hátrafelé a villamos mellett, lefelé a hegyről és csupasz, tar téli ágak intenek óvatosságot a szaladáshoz. Aztán a villamosvezető kinyújtja ormótlan szőrkesztyűs kezét és egy piros tetejű, fekete fenyők erdőnyi csoportja mögé megbújt pompás villacsodára céloz vele hirtelen lendülettel. Az a Herczeg Ferenc villája...

Tökéletes, nagyszerű és irigylésre méltó remeteségben él a tavaszi télben a Hűvösvölgy remetéje. Nagyszerű villája – ez a díszes, rafinált művészi ízléssel megáldott fejedelmi kéjlak, ez a dús fantáziával létrehozott varázs-kastély – fönn trónol a dombtetőn és hatalmas ablakai ásítva néznek farkasszemet kis Magyarország egyik legszebb és legtökéletesebb tájképével. A környezet, az ólálkodó hegyek lábáig futó táj olyan művészien teljes és befejezett, hogy a hegyek feje búbján a csodálkozó és áhítatos bámulattól félrebillent a hősipka...

A csodálatos villa azonban pompás és ádázul nagyszerű titkokat rejteget. A hatalmas földszinti termekben, – amelyeknek egyike a nagy író nyári dolgozószobája – szinte muzeális becsű és értékű, egy kiváltságos ízléssel megáldott nagy lélek megválogatta emlék-kincsek zsúfolódnak. Pompás bútorok, megdöbbenően hatalmas állatbőrök, művészi szőnyegek, selymek, nipppek, párnák, szalagok, csokrok, koszorúk, utazási emlékek tucatjai. Káprázatos szépségű drapériák és függönyök, drága, szép festmények, rézkarcok, művészi lámpák és korszok, vázák és edények. Ha azt állítanám, hogy fejedelmi a termek

és szobák berendezése, akkor csak dadogó és színtelen jellemzést adnék, pedig szeretném valahogy érzékeltetni mindazt a töméntelen nagyszerűséget, pompázó szépséget és művészi tökéletességet, amelyet a magyar irodalom ma élő legnagyobbja - bizonyára csak az önkéntelen, ösztönös érzéséből – elhelyezett és összegyűjtött a szobáiban.

Halkan nyikorgó, nehéz falépcső vezet föl a villa emeletére. Az egyik ablakon át megcsap a Hűvösvölgy elbűvölő, nemes szépségű téli pompája és látom, ahogy a márciusi nap rózsaszínű csókot csókol a szikrázva nyújtózkodó, érintetlen hólepedőre.

Fönn az emeleten újra ismétlődik a fényűző kényelemnek és a tökéletességbe finomodott szépségnek már megcsodált tobzódása. Egy kisebb dolgozószoba intim és meleg hangulata, puhasága és nagyvonalú berendezése, a széles ablakból kínálkozó friss tájkép, a szoba sok szőnyege, a pompás bőrbútorok, a kívül glédában sorakozó pirostetejű, cifra villasor mind-mind meleg hullámokat fakasztanak a csodálkozó szívben.

Herczeg Ferenc melegen, nyájasan és fiatalos fürgeséggel fogad. Az alakja ruganyos, friss és acélos, a keze keményen és izmosan kapcsolódik a tenyerembe. A hajában sok az ezüst szál. A nézése azonban szikrázóan férfias és nemesen gyöngéd. Belenézek a két kék szembe... Ezek azok a szemek, amelyek valamely titokzatos, idegen világ kapuján tekintve, ólmos ködök függönyfátyla mögött, annyi sok gyönyörű mesét láttak meg... Ezek azok a szemek, amelyek előtt a fehér papirosan annyi sok szép, izmos szépségű, magyarosan édes bús történet született meg.

Herczeg Ferenc belesüppedt karosszékébe a fejedelmi, művészi ritkaságot tevő hatalmas íróasztalánál – ébenfa bútordarab, remekműűen kidolgozott, rézveretű sarkokkal, amelyek a lábakig futnak le – aztán tiszta hangon, természetesen és nagyon közvetlenül, mintha barát szólna a barátához, kezdett el beszélni:

– A jugoszláviai magyar irodalmat – mondotta egy kis elgondolkodás után – bizony csak nagyjában ismerem. Ide hozzám alig kerül néha-napján egy-egy délvidéki újság vagy könyv és így leginkább az erdélyi lapokból tudom csak meg, hogy Jugoszláviában is serényen dolgoznak a magyar szépírás művelői, és hogy kik azok. Bevallom, név szerint alig ismerek egyet-kettőt a jugoszláviai magyar írók közül, amivel a világért sem azt akarom mondani, hogy ezek a jelentéktelenségük miatt ismeretlenek előttem. Az ok, hogy nem ismerem a nevüket az,

•

hogy nem látom azokat az újságokat és folyóiratokat, amelyekbe írnak. Eddig Ambrus Balázs, Lovász Pál és Bartók Márta nevét ismerem csak, no meg Milkó Izidorét is.

Megkérdeztem Herczeg Ferencet, mit tart a jugoszláviai magyar irodalom jövőjéről és hiszi-e, hogy Jugoszláviában is kialakulhat idővel az önálló, erős és életképes magyar irodalom.

– Föltétlenül – volt a rövid és bizakodó válasz. – Hiszek a jugoszláviai magyar irodalom jövőjében és bízom benne. Bízom abban is, hogy az írók ott is megérik majd a küldetésük nagyszerűsége mellett annak fontosságát és eszerint fognak cselekedni. Azt hiszem, hogy bár a magyar nemzet szempontjából ez a szétszakítottság szomorú, de az írók meg fogják találni a módját annak, hogy érvényesülhessenek. Az írók mindig dolgozzanak, most pedig, hogy számukra megszűnt az irodalmi centralizmus bénító és egészségtelen hatása, most mi sem áll az írók érvényesülésének útjában. Ez az érvényesülés előbb-utóbb be is fog következni, föltéve, hogy azok, akik ott tollat forgatnak, igazi tehetségek.

Arra a kérdésemre, hogy miképpen véli megoldhatónak az írók érvényesülésének kérdését, Herczeg Ferenc így válaszolt:

– Elsősorban írói közösséget, irodalmi társaságot kell alapítani. Ha pedig már van ilyen, azt meg kell alapozni, föl kell vértetni, meg kell erősíteni, hogy életképes és hosszú életű legyen. Jó, ha van ilyen irodalmi társaság. Ebbe sok pártolót kell toborozni, de kiadót is kell szerezni, hogy legyen, aki a kész irodalmi műveket megjelenteti. Ha ez nem sikerülne, szövetkezeti alapon kell kiadóállalatot teremteni. Ha másképp nem megy, gyűjtéssel kell próbálkozni, házról-házra járni, mert a magyarságnak, de különösen az elszakadt testvéreknek létérdeke az, hogy saját lábán járó, erőteljes nemzeti kultúrája legyen. Vissza kell menni ötletekért és toborzási módokért a negyvenes évekhez és azokkal dolgozni a repülőgépek korában. De dolgozni kell mindenáron és mindenkinek, aki magyar... hát még aki író is!

Ezután kikértem Herczeg Ferenc véleményét arról is, szükségesnek tartja-e azt, hogy a jugoszláviai magyar írók kapcsolatokat keressenek a határokon túl élő író társaikkal?

– Fontos – mondotta Herczeg Ferenc – és mindenesetre kell kapcsolatot teremteniök az összes szomszédos államokkal, amelyekben ma

gyarok vannak. Így Magyarországgal is. A mi helyzetünk ma ugyanaz, mint Bajorországé és Németországé volt a múlt században, az elszakadás idején. Ott akkor virágzó és nagyszerű irodalmak keletkeztek, teljesen a saját erejükből, aztán kapcsolatot kezdtek létesíteni egymással és a végén megszületett az a hatalmas, egységes német irodalom, amely csaknem egyedül áll a világirodalomban.

A Magyarországgal létesítendő irodalmi kapcsolatot illetően mindjárt tanácsokkal is szolgált Herczeg Ferenc:

– Véleményem szerint – mondotta – a jugoszláviai magyar íróknak az Akadémiával, az irodalmi társaságokkal és a folyóiratokkal kellene kapcsolatot teremteniök. Ezt úgy képezem el, hogy akár egyenként, akár együttesen, esetleg csoportosan bemutatnák dolgozataikat, a termésük javát a budapesti irodalmi felsőbb fórumoknak és ezáltal bemutatnák és megismertetnék magukat. Így tettek az erdélyiek is. Csoportosan jöttek jelentkezni az írásaik legjavával a budapesti folyóiratoknál, sőt a napilapoknál is, amelyek rendre megszólaltatták az erdélyi költők műveit hasábjaikon. Ma már valósággal elképzelhetetlen egyik-másik budapesti lap erdélyi írások nélkül. Nincs itt más hátra, mint követni a példát, beilleszkedni a kerékvágásba. Keressenek velünk összeköttetést a jugoszláviai írók! Örömmel és szívesen állnak rendelkezésükre a magyarországi lapok, azok is, amelyeket én szerkesztek.

Itt szinte szenvedélyességbe viharzott át a nagy író hangja, mert mély aggodalom cikázott keresztül a lelkén: a magyarság homályos, kétséges jövőjére gondolt...

– De dolgozzanak az Istenért!... – mondotta. – Gondoljanak az ősi Lengyelországra, amelyet egykor háromfelé szakítottak és az írói mégis megteremtették az egységes lengyel kultúrát. A lengyel írók három hatalom szuronya fölött tudtak kultúrát teremteni. Sienkievicz, Matejko és más nagy lengyel írók éppen a szétdarabolás után következett időkben érték el ragyogó, dicsőséges beteljesedésüket.

Aztán, hogy kifáradt a szünet nélküli, folytonos beszélgetésben, kérdezősködni kezdett Herczeg Ferenc. Közel másfél órai felelgetés után átcserelődött a kettőnk szerepe és most már ő volt az, aki kérdéseket szögezett felém. Nagy és komoly érdeklődéssel tudakozódott a jugoszláviai magyar irodalmi viszonyok után és őszintén elborult a szép ősz homloka, amikor fölvilágosítottam, hogy bizony itt minden

•

a kezdet legkezdetén van, és hogy a kiadványok és a közönség kötelességérzetének teljes hiánya miatt a jugoszláviai magyar irodalom nemcsak hogy nem vegetál, de még csak meg sem született.

De aztán, hogy hallotta a tiszamentiek készülődéseit, kiderült az arca és újra rózsás mosolyát ragyogtatta felém.

– Hinni kell a sikerben, a munka eredményében – mondotta revelációs hanghordozással – és dolgozni, sokat dolgozni a magyarságért!...

A búcsúzásnál – miközben karonfogva kísért ki, néhány szobán keresztül, a pompás faragásokkal ékes falépcsőhöz – így szólt: Nagy szeretettel köszöntöm az ottaniakat... Az írókat és a magyarokat...

A nagy szeretetet és köszöntését Magyarország legnagyobb élő írójának, íme, itt küldöm nektek, Vajdaság derék magyarjai...

Vajdasági Kultúra, 1924. március. 7–8.

A Gyurkovics lányok premierje Göteborgban,
a Stadteaterben 1919-ben. Lenn: Herceg Ferenc Rómában olasz–spanyol
könyvkiadások ügyében tárgyal

- KÖRÖSÉNYI VILMOS
POHARAZVA, DISKURÁLVA, ÁLMODOZVA
HERCZEG FERENCCEL A BADACSONYI SZŐLŐJÉBEN ◀
Sándor jugoszláv király vásárolta meg a költőfejedelem vitorlását

Badacsony, október

Kora délután van, erős verőfény, amikor a hosszú és fárasztó utazás után leszálltunk a vonatról a badacsonyi állomáson. Rosszul kövezett, hepehupás úton indulunk a lábdihegy meredélyének. Az első fordulónál a nagy lombú gyümölcsfák zöld levelei közül előbukkan a kicsiny barokk-kápolna hegyes tornya és aranyozott keresztje. Ezzel szemben nyújtózik Herczeg Ferenc kétholdas szőleje. A kapufától magasra szökkenő szőlőtőkék között füves út vezet a kegyelmes úr zsuppfedeles nyaralójáig. Távolabb a borospince gubbaszt, szinte a földre könyökölve. Hús árnyékában hasas hordók méléznak, mézédés vagy fanyar borral telített bendővel.

Váratlanul érkeztünk, de a kegyelmes úr az igazi magyar házigazda őszinte kedvességével és szívélyességgel fogad. A terrasról, ahol az ebédutáni fekete mellett üldögélünk, épen jól lehet látni a szőlőskertet a hosszú lugassal, és a Balatont, a parti hegyek mélységeskék körvonalaival. Herczeg Ferenc szivarra gyújt, és ebben a csendes, pincéző hangulatban miről is eshetne szó, mint a szőlőről és a borokról.

– Igen, a franciák – mondja – nagyon értenek a bor kezeléséhez. Szinte ördögös ízléssel, tudással és stílussal csinálják ezt, majdnem gonoszkodó játékosággal, úgy, ahogy egy vérbeli művész játszik a műfaj határaival és törvényeivel, a mondanivalóval, a formával és a gondolattal. És mindezek ellenére az ő borfajtáik mindig megtartják jellemző ízüket, zamatukat, vagy illatukat. Ha az ember Bretagnei bort ivott egyszer, s vagy tíz év múlva újra iszik egy pohárkával, nem érez kettő között semmi különbséget. Nálunk viszont a bor íze és zamata évenként változik, aszerint, milyen a termés. Még a jó szakértők és a nagytorkú boroslegények is nehezen tudnak különbséget tenni az öt és három év előtti badacsonyi bor között, s az egyik kóstolóról majdnem egészen biztosan ezt mondják: csopaki.

A veranda lépcsőjének párkányán két kis mozsár mereszti tömzsi nyakát. Nevetve mutatunk rájuk:

– Ezek a legártatlanabb fegyverek...

•

– A régi és híres badacsonyi szüretnek idején ezekkel durrogattak a jókedvű szőlősgazdák, mert ildomosnak tartották, és kényesek voltak arra, hogy távol a környéken, Szigligeten is megtudják a jó magyarok, hogy a szüreti ünnepen tökrészege isszák magukat a badacsonyiak. Különben ezeket a mozsarakat kilencszázhuszonkettőben vettem a szőlővel együtt.

Most a vízen kis vitorlás úszik, világoskék alapon parányi fehér háromszög, Szigliget felé igyekszik. Erről a finom pasztellképről eszünkbe jut valami, s meg is kérdezzük:

– **Megvan-e még adriai vitorlása?**

– Régen eladtam már azt a szép hajót – s úgy sóhajt a mondat után, mint akinek felejthetetlenül szép emlékei fűződnek ahhoz a karcsú, fehér csónakhoz. – Úgy hallottam, hogy később, másodkézből, Sándor szerb király vette meg, de nemigen tudott vele bánni, mert hamarosan odaajándékozta egy tengerészeti iskolának. Én annakidején ezer angol fontot fizettem érte.

– **Itt nincs vitorlás? Jó szélben a Balatonon is kellemes szórakozás ez a sport.**

Elmosolyodik, kicsit fölényesen, mint a tengerészek, ha dunai hajósok oktalan beszédét hallgatják: – Az öreg tengeri medve, ha nem viháncolhat a végtelen tengeri hullámokon, inkább a szárazföldön cselleng, vagy meghal, de nem száll hajóra semmiféle folyón vagy tavacskán. Valahogy én is így vagyok. Nem tudom elfelejteni azt a hajót, azokat a sejtelmes hangú vitorlákat, melyek búgni és sírni kezdtek, ha játszani kezdett a vihar, s melyek kezeléséhez négy matróz is csak éppen hogy elég volt. Hányszor bömbölt a szél, s hányszor volt istenkísértés egy-egy ilyen tengeri kirándulás. S a dalmát partok szépségét sem lehet egykönnyen elfelejteni, s a tenger is gonosz, fogva tartja, nem engedi elszökni szerelmesét...

A beszélgetés kiszámíthatatlan útvesztői során idegen népekre és írókra kanyarodik a szó. – Egyszer, régebben a római arénában, ebben a hatalmas Fórumban, az olaszok drámai előadásokat rendeztek. Sok külföldi írók hívtak meg, többek között engem is. Nekem azonban nem tetszett az egész dolog, mivel Romeót és Júliát nem lehet egy ilyen mérhetetlenül nagy szabad színpadon bemutatni. Az előadás is visszásan hatott. Itt találkoztam, ezen az ünnepegen Pirandellóval, az

•

olaszok drámaírójával. Én nem tartom őt olyan sokra, mint ahogyan képzettségeit és hírnevét ma dobra verik. Neki sem tetszett az előadás, sőt ki is gúnyolta. Erről az emberről, aki különben igen tehetséges író, az a véleményem, hogy végeredményben Shaw-imitátor.

Azt mondják, hogy Pirandello a római könyvnapokon több ízben felállt egy ládára, és nagyhangú előadást tartott az összecsődült népek a könyvről és az irodalomról. Igaz ez?

– Nem tudom, de elhiszem Pirandellóról. Az olaszok nagyon szeretnek beszélni és szavalni.

Közben a lugason keresztül a szőlőkert végében lévő bungaló felé igyekszünk, Herczeg Ferenc kedvenc tartózkodási helyéhez. Ahogy a szőlőt nézi, szinte a beszélgetés elejére utalva mondja: – Három évnél fiatalabb bort nem adok el... Különben is az ember a szőlőjére mindig csak ráfizet...

Ha ilyen jó bort ihat a szőlőgazda, mint amilyen a Kegyelmes Úr szőlőjében terem, megéri azt a kevés ráfizetést.

Mosolyogva bólint, aztán ezt mondja egészen komolyan: – Nézze, én nem vagyok nagyképű és álszerény ember. Most szeptemberben volt a 80. születésnapom. Barátaim készültek az ünneplésre. Leginkább szerettem volna, ha ettől eltekintenek, mert ez az ünnepség inkább temetési szertartás. Mintha el akarták volna parentálni azt a szegény 80 esztendő öregurat.

Alig mondja ki az utolsó szót, már ismét nevet, jókedvű.

Búcsúzkodunk, kikísér a kapuig. Elmenőben ezt gondoljuk: milyen jó volna lejönni Herczeg Ferenchez Badacsonyra a szüretre. Nagyon jó bora van.

Délvidéki Magyarság, 1943. október 9. 5.

A *Kék róka* 200., ünnepi előadása 1938. március 26-án.
A szerző társaságában egyebek között Kiss Ferenc, Bajor Gizi és Rajnai Gábor
Lenn: Jávor Pál Herczeg Ferenc *Aranyszárnyak* című színművében

• TANÁRAIM ÉS ISKOLATÁRSAIM •

Vuics Jócó visszaemlékezései

Közli Víg Lajos

Herczeg Ferencnek, a nagy magyar írónak hetvenedik születésnapját most ünneplik. Herczeg Ferenc iskolatársam volt Szegeden az 1976–77. tanévben. Milyen különös játéka a sorsnak, hogy Herczeg a magyar nyelv és irodalomból a negyedik gimnáziumban csak jó osztályzatot kapott, nekem pedig a szerb fiúnak, jelesem volt és Herczeg Ferenc a magyar irodalom egyik dísze, én pedig egyszerű szántó-vető szerb gazda lettem. Szegeden a negyedik gimnáziumban különben színjeles tanuló lettem volna, de az öreg Valló Mihály piarista, bár nagyon jó latinista voltam, és bár a vizsgán is nagyszerűen feleltem, a vizsga végén mérgesen koppantott lábával:

– Vadrác, még sem kapsz jelest.

Nem is kaptam jelest. Ez az egyetlen jó osztályzatom volt. *Ez volt az egyetlen esetem, amikor deákpályámon nemzetiségem miatt tanárom részéről fajgyűlöletet éreztem. Máskor sohasem éreztették velem ellenszenvüket tanáraink, sem a szegedi gimnáziumban, a piaristák, sem a pozsonyi katolikus főgimnáziumban. Megkülönböztetésben mégis volt részem, minden tanárom és tanulótársam megkülönböztetett szeretetben részesített.*

Éppen ezért milyen jól esik visszaemlékezni régi drága jó professzoraimra, kedves iskolatársaimra.

Szegeden Papp József, az áldott jólelkű piarista volt matematika professzorom a negyedik gimnáziumban. Már az első években kijelentette, hogy ő nem matematikus, csak szükségből adja elő a matematikát. Mikor egyik órán a köbgyökvonást magyarázta Luther tankönyvből, én jelentkeztem: Tanár úr, kérem, majd én ezt levezetem könyv nélkül. Le is vezettem. Kérdezte, hol jártál fiam eddig? A szentai polgáriban Czeke Győző tanított. Czeke kitűnő matematikus volt. Vasárnaponként, bár nem jártam hozzá privátra, fizetés nélküli magánórákon tanított a negyedik osztályos matematikai anyagra. Czekének kedvence is voltam.

Az eset után néhány hónap múlva Mészáros Nándor tankerületei főigazgató Szentára jött, hogy az akkor alakult gimnáziumban hivatalos látogatást tegyen. Mészáros megkérdezte Kuthy Józsefet, a szentai gimnázium igazgatóját, ki volt a múlt évben a harmadik osztályban a

matematika tanára. Mert van a szegedi főgimnázium negyedik osztályában egy szentai diák, akire Papp Jóska azt mondta: Ez a fiú többet tud matematikából, mint ő. Mikor Kuthy, az abszolút jó tanár és a szentai gimnázium első derék igazgatója ezt elmondotta Czekének, aki nem került a gimnáziumhoz tanárnak, Czeke szinte oda volt az örömtől, és még évek múlva is büszkélkedett velem.

Nagyon szívesen emlékszem meg Zupán Iszó szegedi lelkészről és hittanáromról. Úgy megkedveltette vallásunkat velünk, és úgy tanította a hittant, hogy a karlócai és noviszádi szerb gimnáziumban sem taníthatták különben. Jellemző az akkori állapotokra, a jeles piaristával, aki Lipót megyei tót volt, gyakran karonfogva sétáltak, mint a legjobb barátok: két igaz, bár másvallású kultúrember.

*

A négy felső osztályt Pozsonyban végeztem. Sok derék, kitűnő tanárom közül csak néhányat említek.

Az igazgatóm, Wiedermann Károly kiváló pedagógus volt. Minden deákja családi viszonyait ismerte. A felső osztályban Dohnányi Frigyes volt a matematika professzorom. Ez a nagyon jó ember Dohnányi Ernő édesapja volt. A később világhírűvé vált zongoraművészt kis gyerek korában nagyon sokszor meg-megsimogattam. Egyik barátom volt Dohnányiéknál kosztos deák, ezért én sokat jártam családjukhoz. A professzor is kitűnő csellista volt. Nyilvános koncerteken is szerepelt Pozsonyban, pedig Pozsony híres zeneváros volt abban az időben. Dohnányi, a Trencsény megyei származású tanár, tótosan beszélt magyarul.

Nagyon szeretett engem Helmár Ágoston, a történelem és a német nyelv és irodalom tanára. Kralnyák Ede latin és görög nyelv, meg Dávid István, Magyarország egyik legnagyobb klasszika-filológiai tanára. Dávid Árva megyei létére perfektül beszélt magyarul és minden diákjától tökéletes magyar fordítást követelt. A jeles tankönyvíró később Pestre került tanárnak. Dávid István nagyon elítélte a túlzó nyelvújítást. Szarvas Gábor nyelvtérítési elveihez csatlakozott. A magyart és történelmet Kalmár József tanította, Petőfi Sándornak Pápán szobatársa. Andrassy Jenő a magyar irodalom tanára volt. Sokszor egész óra a kettőnk vitatkozásával telt el.

•

Pozsonyban egy évig Helmár tanáréknál laktam. Amikor édesapám azt írta Helmárnak, hogy szigorúan bánjanak velem, Helmár csak azt válaszolta: Főlöszleges a szigorúság. Jóóó a kötelességtudás és a szorgalom mintaképe. Helmáréknál tanultam meg németül, a család körében csak németül beszéltek. Könnyen ment a nyelv megtanulása, mert egykori iskolai tanítóm, később privát tanítóm, a megboldogult Flesch Joachim nagyszerű metódusával szépen megalapozta még Szentán kis deák koromban német tudásomat.

Cserny Károly tanár nem tanított. Három évig nála voltam kosztosdiák. Emlékét még most is tisztetem. Nemesszívű családjával együtt úgy bánt velem, mintha a fiuk lettem volna. Nyugdíjba vonulása után is tanított, csak azért, hogy tanítson és mikor már öregsége miatt nem taníthatott tovább, annyira szívére vette, hogy örökre el kell búcsúznia a katedráról, hogy bánatában leugrott a főgimnázium második emeletéről az udvarra és szörnyethalt. Ettől a kitűnő, szorgalmas embertől láttam és tanultam, hogyan él és hogyan dolgozik egy igazi kultúremler.

Ezek a tanárok mind tudták, hogy én szerb vagyok, még pedig nagyszerbérzelmű, mégis mind szeretett és egy sem mutatott irántam sohasem gyűlöletet...

Iskolatársaim közül meghitt barátságban éltem Fischer Cobbpie Ágostonnal, a néhai kassai püspökkel. Mikor Fisher Esztergomba került, tót nyelven írt hozzám leveleket, melyekre én szerb nyelven válaszoltam. Én keltettem fel benne a szláv nemzeti érzületet.

Kövesligethy Rezső (Radó), a világhírűvé vált csillagász is osztálytársam volt. Már III. osztályos korában kisujjában volt a felső matematika, sőt ötödik osztályos korában kiszámította egyik csillag létezését. Tanulmányát elküldötte a greenwichi csillagászati intézetnek. Az intézet azt válaszolta a fiatal gimnazistának, hogy helytálló a számítása, a csillagnak a megjelölt helyen föltétlenül kell léteznie. A levelet a főgimnázium igazgatója rámába tétette és a levél a gimnázium igazgatói irodájában csüngött, mint a gimnázium büszkesége, igazi nemeslevele. A múlt évben meglátogattam Kövesligethyt pesti egyetemi előadásán. Ötvenévi vizontlátás után megkérdeztem az órá végén: Ismersz-e? Bizony nem ismert rám. Amikor megmondtam a nevemet, csak annyit mondott: Hej, valamikor te milyen szép, fess gyerek voltál,

de megváltoztál. Nagyon meghatotta a viszontlátás és lellemre kötötte, hogy ezentúl gyakrabban találkozzunk...

Legjobb barátom volt Gaál Zsiga. Később Komáromban városi főorvos lett. Nem tudom, él-e még. Nagyon jellemes, szegény fiú volt, korrepetálásból tartotta fenn magát és a szüleit is segélyezte. Az osztály »udvari költője« Wortmann Móric volt. Versben megénekelte az egész tanári kart, iskolatársait, az intézetet, szatirikus német versekben.

Pozsonyban ideális jó barátom volt Térfi Gyula komáromi származású deák, a későbbi kúriai tanácselnök és az igazságügy-minisztérium kodifikációs osztályának elnöke. Ez a nagyon komoly, szorgalmas fiú egy évig az ötödik osztályban járt velem. Mindig együtt mentünk az iskolába és az iskolából a pozsonyi Ispotály–Kórház-uccába lakásunkra. Jogász korában felkerestem. Nagyon kedves néhány órát töltöttünk együtt, de később legnagyobb sajnálatomra – nem találkoztunk, bár sokszor készültem felkeresni.

Kozics Ferenc is jó barátom volt. A szépen induló és jó nevet szerzett festőművész fiatalon hunyt el.

Sankovits Bertalan katolikus papnövendék is testi-lelki barátom volt. Nem is sejtettem, hogy költő barátomat hova vetette a sors.

Albumba írt néhány szemelvény is bizonyítja, mennyire nevettek tanáraim is, társaim is. Az érettségim után Cserny Károly négy sor pattogó hexametert írt latinul emlékkönyvembe.

Kalmár József sorai:

Vuits János kedves tanítványomnak.

Egyszer örül csak a szív gyönyörű tavaszának, azontúl

Ifjú kornak ragyogó napja örökre leszáll.

Óh, fiam, e kortól függ életed üdve, becsüld meg:

Dúlt kikelet romjain sír a gyümölcstelen év.

Pozsonyba, 1881. jun. 12.

Kalmár József

•

Andrássy Jenő sorai:

Szabad akarata csak annak van, aki benső meggyőződésből cselekszik, és saját érdekét alárendeli az általános érdeknek. Az ilyen emberek között nincs se vallási, se nemzetiségi különbség, – ezek egy nagy egyházat, egy nagy nemzetséget képeznek, a becsületes emberek nemzetségét.

Ilyennek indult, ilyennek mutatkozott, hogy ez irányban tökéletesedjék, kívánja zsémbelő tanára

Pozsony, 1881. jun. 9.

Andrássy Jenő

Krajnyák Ede görögül idézi Plátó sorait:

„Minden tudomány, amely nélkülözi az igazságot és a többi erényeket, inkább gonoszság, mint bölcsesség.” Hogy Plátó ezen ideálját, a tudomány és erkölcs egységét életében lehetőleg megvalósítsa, szívből kívánja önre büszke tanára

Pozsony, 1881. VI. 12.

Krajnyák Ede

Sankovits Bertalan e sorokkal búcsúzott tőlem:

*Együtt valánk négy éven át
S a sors most elszakít.
Távol járjuk – talán örökké az élet utait.
De hogyha keblünk nem leled,
Mindig együtt leszünk.
Egymás javát óhajtja majd
Szelíd emlékezetünk.*

Pozsony, 1881. május 23.

Sankovics Bertalan

Kövesligethy Rezső is írt albumomba:

Az élet egy olyan végtelen sor, melynek határa a boldogság. Valamint a legtöbb sor annál gyorsabban közeledik a határ felé, minél kisebb számra alkalmazzuk: úgy az élet sorában is annál gyorsabban leled fel a határt a boldogságot, minél kevesebbet követelsz, minél kevesebbet követelsz a körülményektől: minél megelégedettebb vagy.

Pozsony, 1881. jan. 19.

Kövesligethy Rezső

Ötvenkét évvel ezelőtt kerültem ki a pozsonyi katolikus főgimnáziumból és még mindig legnagyobb meghatódottsággal gondolok az én Pozsonyban eltöltött kedves négy évemre. Ebben a városban szerettem meg a művészeteket, a könyveket, a régiségeket. Már meg is kezdtem ott a régiségek gyűjtését.

1910. évben Szentán tartották a tankerületi igazgatók értekezletüket. Engem tiszteltek meg, hogy a banketten én köszöntsem fel az igazgatókat. Nem emlékszem már beszédem minden mondatára, de néhány sorát tudom idézni: Régi igazgatóimnak, Kuthynak, Magyar Gábornak, Wiedermannak emléke most is ott van apám emléke mellett, akiknek emlékét legszebbnek tartom...

Veress Árpád, a szentai főgimnázium későbbi igazgatója, azt írta egyik helyi lapban, hogy az én beszédem volt az estély legkiemelkedőbb beszéde. Balázs, a becskereki piarista főgimnázium igazgatója pedig csak annyit válaszolt szavaimra: Boldog volnék, ha tudnám, hogy az én diákjaim harminc év múlva úgy gondolnának tanáraikra, mint amilyen odaadó szeretettel áldozott Vuics Jócó az ő régi igazgatóinak, tanárainak.

Napló, 1933. október 22. 24–25.

• SZENTELEKY KORNÉL KÉT LEVELE¹ •

[1.] Fekete Lajosnak, Kispeszt

Drága Lajosom,
most ismét rajtam van a sor. Már több, mint 10 napja, hogy ágyban fekszem nagy lázban s még gondolkodásra is képtelen vagyok. Erős influenza lökött ágyba, azután tüdőfolyamatom is aktivizálódott s most ő játssza a prímét ebben a bolond koncertben. Ha kissé jobban leszek és útra kelhetek, Pestre szeretnék menni Gergely kollégám mártonhegyi szanatóriumába. Így talán könnyen meglehet, hogy hamarosan látni fogjuk egymást.

A rádió igazgatóságának visszautasítását bosszankodva vettem tudomásul. Az bosszant, hogy jobbat nem tudok küldeni. Kristálynak ez a legerősebb írása. Borcsa és Szirmai már küldtek lehetetlenül gyenge írásokat, tőlük már jobbat nem remélhetek. Kit szólítsak még fel? Azt hiszem, kár a fáradságért, mert érdemes írást úgy sem kaphatok. Geiza bácsi még megcsinálná a kívánt kibővített értekezést, de jobb darabot nem tudok ígérni. Nem ismerek Szótsék sajátos ízlését és értékmegállapító módszerét, mert a rádióban már sokkal, sokkal gyengébb darabokat hallottam, mint az *Áradás*. Ha pedig Szóts ismét Herczeg Ferencsel hozakodik elő, akkor mondd meg neki, hogy akkor csináljanak Vajdasági estet – vajdaságiak nélkül. Mert közülünk senki sincs, aki H. F.-val, mint „vajdasági íróval” szerepelne a pesti rádióban... Mentalitás, érzésvilág tekintetében sokkal távolabb áll tőlünk, mint Móricz Zsiga, Komáromi János, vagy akárki, aki sohasem járt ezen a vidéken. Az a régi „kaszinó gondolkodás” mindegyikünkötől rettenetesen messze van... Hol vannak azok a régi dzsentri-idők, és kit érdekel még ezen a tájon... multszázadbeli úriember elmélete? De ha Szóts azt képzelet, hogy Herczeg Ferenc jelenti a Vajdaságot, annál jobb, akkor mi már nem is vagyunk műsoron. Ha azonban Szóts igazán vajdasági programot akar adni, akkor higgye el, hogy az *Áradás* a legmegfelelőbb és a Vajdaság levegőjét legjobban visszaadó hangjáték. Geiza bácsi átírná

■
1 *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*. Sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta Bisztray Gyula és Csuka Zoltán. ; Zombor–Budapest, é. n. [1943], Szenteleky Társaság – Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság, 403.

tanulmányát, de jobb hangjátékot a jelen körülmények között nem tudom kitől várhatnánk? Ha makacskodnak, hagyjuk hát az egészséget, úgylátszik itt rosszindulat is játszik közre, az ellen pedig kár lenne viaskodni. – Szirmainak szánt leveledet továbbítottam.

1932 – III – 16

ölel barátod Kornél

[2.] Cziráky Imrének, Óbecse

Kedves Cziráky barátom,
nagyon kérem, bocsássa meg udvariatlan hallgatásomat, de állandóan nyavalyáskodom s így alig van arra időm és erőm, hogy legszükségesebb írni valóimat elintézzem, a levelezés mostoha gyerekké válik, mert egyre bízom a levélvárók megértésében és megbocsájtásában. Egyébként állandóan útrakészen állok, csupán az útlevél nem akar megjönni Ducsy utadaó közbenjárása ellenére.

Azt hiszem már a kezébe került a *Kalangya* és talán sok aggodalma oszlott el ezzel kapcsolatosan. Én se tartottam alkalmasnak az időt a lap megindítására, de viszont nem tudhatni, mikor nyílik fel megint Vilt doktor pénztárcája. Ezért ment a dolog kissé sietősen s ezért nem képviseli az első szám még azt az igazi hangot és nívót, amit az utánakövetkezők mindenesetre elérnek. Remélem a második számba az Ön novellája is helyet kap még néhány érdekes kézirattal együtt, amelyek az első számról lekéstek. A szerkesztést persze nem hagyom abba, ha Pesten is leszek, úgy a M. I., mint a *Kalangya* ezentúl is az én irányításom mellett készül hacsak állapotom rosszabbra nem fordul. Kérem Önt, legyen híve és munkása mindkét lapnak ezentúl is. Én nem sok kérést és felhívást küldhetek, de azt hiszem erre nincs is szükség. Kérem azonban, hogy észrevételeit, panaszait okvetlenül közölje velem, mert mindig érdekelni fog az Ön véleménye.

A rádióval némi bajok voltak. Kristály novelláját, amelyet hangjátékra írtam át, túlságosan forradalminak tartották. Mászt kértek. Azt írtam, hogy az anyagot magam válogattam és állítottam össze, ezért mászt már csak gyengébb formában küldhetek. Erre ők Herczeg Ferencre, esetleg Kosztolányira gondoltak, amivel a Vajdasági Estet

•

kiegészítenék. Nekem se kellett több. Megírtam Szóts úrnak, hogy ha ő Herczeg F...-ben és Kosztolányiban látja a *mai* vajdaságot, akkor nekünk semmi keresni valónk sincs a műsoron, mert ezeknek az uraknak fogalmuk sincs, milyen a magyarság helyzete, mentalitása, érzésvilága Jugoszláviában. Ezek legfeljebb rakétákat eregetnek ott Pesten, amelyeknek semmi közük sincsen a Vajdaság magyarságával. Felháborodásomnak az volt az eredménye, hogy az általam összeállított műsort a maga teljességében elfogadták és szeptemberre be is állították.

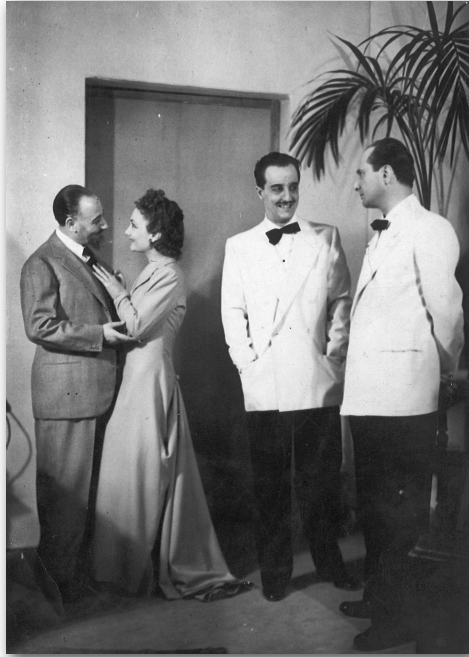
A kótákat még elutazásom előtt visszaküldöm... mindig azt hittem, hogy személyesen vihetem el, sajnos ebből már nem lehet semmi.

A zentai katolikus legényegylet meghívta a vajdasági magyar írókat egy kultúrest rendezésére. Még nem válaszoltam nekik, de Önhöz fogom őket utasítani, Ön állítaná össze a műsort talán Dudás, Börcsök és Geiza bácsi bevonásával. A levél hangjából azt érzem, hogy zsidókat nem szívesen látnának vendégül. Magam ugyan nem szeretem ezeket a megkülönböztetéseket, de abba a halott Zentába még ilyen megalkuvással is érdemes lenne elmenni, hátha fel lehetne rázni őket.

Szeretettel és igaz barátsággal köszönti mindenkori híve

Szenteleky

Sztári Szivác, 1932 – IV – 29

Bécsi és milánói premierek

Jó negyven esztendeje egy érettségiző diák tüntetett Pécsen az *Ocskay brigadéros* mellett. Babits volt ez a pécsi diák; maga mesélte nekünk az emléket. Herczegért tüntetve az írói szólásszabadságért rázta a vonalzót a megfélemlítő országos zsvajj felé.

Érettségiző koromban én már Herczeg felé ráztam volna a vonalzót. Ő volt számomra a reakció megtestesülése, a hivatalos Magyarország bálványa, amolyan sudárrá nőtt, fagyos irodalmi Metternich, aki a vadonba vereti ki a szent magyar költészet karbonároít [karbonarijait].

A mai érettségizők már semmit se tudnak erről az én Metternichemről. Indulat nélkül, szelíden, szinte személytelenül gondolkodnak Herczegre. Több mint hatvan év van köztük, s ezen a szakadékon a legnagyobb irodalmi indulat se tud átugrani. Ezen már csak az olvasó tud átpillantani az íróhoz: az időtlen olvasó az időtlen íróhoz. Tanulhatnánk tőlük, az öregebbek a fiataloktól, ha legtöbbször amúgyse tudná már, hogy annakidején tizenöt-húsz esztendeig egyedül az Ady-per homályosította el a tekintetünket. Herczeg Tisza bámuló barátja volt, Ady viszont maga köré kerítette az egész Nyugat-nemzedéket s fiatal, padalatti olvasóit. A titáni testvérharcban senkise látszott ki tisztán a sűrű, véres porból. Sommásan ítéltünk, a táborok állása szerint. Akkor terjedt el köztünk, egészen fiatalok közt, hogy Herczeg az új magyar irodalom, az „új hún legenda” legnagyobb akadálya. Úgy gondoltunk rá, mint azokra a hatalmas egyiptomi papokra, akik a fáraókat is megfélemlítették. Amíg Herczeg „hatalmon van” – gondoltuk –, az új irodalom a nádasban bujdosik.

De az ember részben azért él, hogy kigyógyuljon a téveszméiből, s hogy az újakat lehetőleg elkerülje. Az utolsó tíz évben megismertem Herczeget. Se nem a millenniumit, se nem az 1910-est, se nem a háború utánit, hanem egyszerűen azt a változatlan Herczeget, aki a könyveit írta. Végre csak a betű után indultam, aszerint ítéltem.

Megtudtam, hogy az érettségiző Babitsnak volt igaza. Herczeg volt hosszú ideig a magyar irodalom legszabadabb hangja. Ez a hang ma alig rezzenti meg a fülünket. Bedugaszolta azt a sok vér és rikácsolás. De ha gondolatban felfokoznánk a mai eltompult hallásunkhoz, kiderülne, hogy nem igen van hozzá hasonló független hangunk. Független nemcsak a kormányhatalomtól, hanem a bujtató, dédelgető

tömegmozgalmaktól és kollektív szenvedélyektől is. Herczeg az élet delén a mi mai nyelvjárásunk szerint „destruktív” író volt. Más szóval, minden egyes ábrándot kegyetlenül megvizsgált, mielőtt az arra méltót tisztelte volna. Különvéleménye volt az akkori Magyarországról, ezért a különvéleményért meg kellett harcolnia, s harc közben olyan fegyvert használt, amelyet sehogyse tud eltűrni az értelem ellen felborzolt, mostani világ. Az iróniát. Mert hamarabb lehetsz te most világfelforgató, mint ironikus. A világfelforgatót még az ellenséges táborban is babonásan tisztelik, az ironikus emberre mindenütt gyanakodnak, minthogy használhatatlan a szektákban. Már pedig a mi vallásháborús korunkban a szekta az új társadalom legkisebbik gondolkozó egysége.

Ezt a csúfolódó, csipős és nehezen mámorosodó írórt a mámoros kiegyezési korszak igen gyors és igen nagy sikerrel koszorúzta meg. Úgy bánt vele, mintha minden ábrándját kiszolgálta volna. Herczeg semmiféle ábrándját nem szolgálta ki; ehhez nem volt sem elég naiv, sem elég önáltató. (Hit nélkül a rossz ügyet sem lehet szolgálni!) A kegyenc látszatában ő volt az új, önfeledt Bizánc udvariasan mosolygó ünneprontója. Az asztalfőre ültették; zsíros, füledt hangulatban várták a pohárköszöntőt, ő soha nem vállalkozott erre a pohárköszöntőre. Kínosan szókimondó vendég, elegánsan vakmerő kegyenc volt. Neki is, a kornak is nagy becsületére válik, hogy a pohárköszöntő helyett lelkesen fogadták ezt a független hangját is. Az én diákkori Metternichem, az én akadémikus jéghegyem valójában a maga korának *enfant terrible*-je volt.

Egy idő óta egyre nő a nyomás az irodalmi életben, hogy a nagyságot egyedül az életsorshoz mérjük. Nagy magyar tehetségnek lenni annyi, mint önvérünkben összeesni; a magyar halhatatlanságnak mindig egy szép, cifra bukás a váltsága. Tragikus magyar naplementék táplálják bennünk ezt a gondolatot. S én mégsem hiszem, hogy csak a sötét fátumot fogadhatnánk el egyedüli mértékül. A sötét életsors egyik legnagyobb igazságunk s fájó büszkeségünk Európa színe előtt. De csak mint egyéni igazság, mint Csokonai, Katona, Wesselényi, Széchenyi, Ady vagy Teleki Pál életének egyéni igazsága. Általános mértéknek azonban színpadias és veszedelmesen érzélgős. Ehhez a mértékhez állítva egy sereg elvetélt tehetséget, vérző csonkot, feldúlt életet is át kellene értékelni lángelmévé. Tesszük is ezt egy ideje. Olyan titánokat ásunk ki

•

a kiegyezéskorból, akiknek az volt a legnagyobb tehetségük, hogy csak úgy freccskelt belőlük a harag és a vád. Az új, tragikus tehetségzemplélet szerint egyedül ők a századforduló szavahihető tanúi, csak az ő elvadult életükről lehet lekaszálni a kiegyezéskor ijesztő emlékeit.

Én azt hiszem, hogy ezek a felértékelt, szerencsétlen tehetségek legalább annyira rontottak maguk az életükön, mint a kor, amely megtagadta őket. Herczeg élete nem volt ilyen tragikus, hosszú ideig a kor kegyence volt, most tehát vessük el a kor nagy tanúi közül? A világot sem. Herczeg éppen úgy nem adta meg magát a kornak, mint azok a szerencsétlen pályatársai, akiket egymásután emelnek ki a letűnt idő omladékaiból. Egyszerűen csak jobban művelte a maga életkertjét, mint azok. Állítom, hogy ridegen mosolygó szatírájában van annyi kellemetlen, szavahihető és pontos igazság, mint a felfedezett koronatanúk szertelen haragjában. Miért volna a vérbeborult szem okvetlenül jobb tükör, mint az acélszürke tekintet? Ő részt vett a hosszú ünnepen, mindenkivel kezelt, elfogadta a felkínált főhelyet, s onnan belátta az egész asztalt. De egyáltalában nem csinált titkot abból, amit látott, sem kortársai, sem az utókor előtt.

Hogy mennyire őszinte és független volt azokban az aranyidőkben, csak a legutolsó években derült ki igazán. Csak mai helyzetéből tudunk visszakövetkeztetni egykori magatartására. Herczeg irodalmi helyzete ugyanis a mai világtörténelmi bomlásban láthatóan és elég lényegesen megváltozott, ő maradt az, aki volt. S közben mégis átkerült ellenzéki oldalra; természetesen nem politikai, hanem magasabb, szellemi szempontból. Ne kerüljessük a szót: Herczegből „baloldali” író lett. Tudom, hogy szörnyű komikusan hangzik ez róla, magam is mosolyogva írom le. De éppen elégszer olvastam, hogy leírjam. Baloldali író lett belőle, vagyis a mai zavaros szóhasználat szerint azok között a „fegyelmetlen”, makacs írók közt a helye, akik még mindig a teljes szólásszabadság gondolatát képviselik. Ma ugyanazt a magatartást nevezik benne baloldalinak, amit a liberális kor tisztelettudón elfogadott és ünnepelt.

Aki mások lelkiismerete akar lenni – (s az írónak leginkább ez a feladata a földön) – abból könnyen lesz ünneprontó. (Tragikus vagy mosolygós, a véralkata szerint.) Az a letűnt korszak, amely híressé tette Herczegt, s elhalmozta szeretetével, tudott az írónak erről a

feladatáról, s széles határok közt tiszteletben is tartotta. Hiú, öntelt, erőszakos korszak volt; melyik nem az? Az író azonban elválasztotta a többi szolgálótól s nem kívánta, hogy minden hatalomban a szentség jelét lássa.

Ám éppen ez az, amit a mi korunk megkövetel. Állandó lelkesedést követel a filozófustól, vallásos kegyeletet az írótól. S minthogy az író sose szerette az ilyen alacsony szentségeket, s borzasztó gyatrán hízeleg, a kor inkább lemond az irodalomról, s az irodalom magában él tovább a hatalom nyelvén szólva: baloldalon, az írók nyelvén: önkéntes számkivetésben. Herczeg, aki változatlanul az ország egyik legnagyobb tekintélye, lényegileg szintén a közélet peremén él, a többi visszavonult író közt. Az ő régi, békebeli helyét, az „országos író” helyét ma egy szenvedélyes uszító tölthetné be. Ő volna a mai középosztály első írója, a kegyenc. Hála Isten, egyetlen magyar író se vállalkozott erre a helyre.

Így történt, hogy Herczeg Ferenc a nyolcvanadik születésnapjára meglepően visszafiatalodott. A századforduló tábornoka ma a szabad szó, a szabad írás első káplárja. (Ahogy Franciaországban is a volt köztársasági elnökből lehet még „közönséges” miniszter.) Volt ő már napos oldalon, volt árnyékos oldalon, olvastam róla, hogy a középosztály írója, s olvastam már, hogy baloldali. Pedig ő sose mozdult el a helyéről. Az állhatatlan világ fordult el körülötte, az látja őt hol árnyban, hol fényben. Korai, nagy bölcsességre int ez a példa. Elmondhatjuk róla a legnagyobb férfidicséretet: Herczeg csak az állhatatosságban állhatatos.

(Kornis [1943], 111–116.)

● BORI IMRE¹
IN MEMORIAM ◀

„Herczeg Ferenc, a neves magyar író kilencvenegy éves korában meghalt.” Igen, Herczeg Ferenc, a neves magyar író, a m. kir. titkos tanácsos, a Corvin-lánc és az I. osztályú Magyar Érdemkereszt tulajdonosa, a Magyar Országgyűlés felsőházának kinevezett tagja, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja, a Petőfi Társaság elnöke, a Kisfaludy Társaság tagja, a Magyar Revíziós Liga elnöke, a budapesti m. kir. Pázmány Péter Tudományegyetem díszdoktora – több magas belföldi és külföldi érdemrend tulajdonosa, néhány város díszpolgára halt meg jogosan elfeledve, mellőzve. Mit lehetne mondani halálakor? Hogy nagy író volt, és egy egész nemzet fájdalma van a hullatott könnyekben, vagy mondjam azt, hogy életműve, alkotásai, eszméi fenntartják majd a nevét az utókor tudatában? Herczeg Ferencből nem maradt más pár nappal halála után, mint a felsorolt címek. Érzem, hálátlan vagyok azokkal a búsmagyarokkal szemben, hiszen Herczeg Ferenc valamikor ideál volt, kedvenc írója egy társadalmi osztálynak, amely történelmi fejlődésével a legreakciósabb eszméket, huszadik századi létezésével pedig történelmi hivatást hirdetett: a magyar dzsentrinek. Egész múlt századi élete a *Zalán futása* korától Széchenyin, Keményen és a Tiszákon keresztül, a Rákosi Jenők, Tisza Istvánok, Horthy Miklósokig egy társadalmi osztály fejlődésének minden paradoxális lehetőségét végigpróbálta ez a dzsentribe futó urambátyámos világ, amely századunkban egyetlen egy nagy alkotót sem adott, aki a szellem erejével, tudással vagy művészetével jót, szépet álmodott volna, nem a dzsentriről (erre eleve képtelen volt), de a magyarság nagy hányadáról: a népről. Nem tette. Ellenben minden haladásnak hű kerékkötője volt. Emlékezzünk csak Ady Endre harcaira vagy a Bajcsy-Zsilinszky Endrékre. Herczeg Ferenc hű maradt a dzsentri ideáljához, sőt csinálta, formálta azt az ideált. Folyóiratát *Új Idők*nek hívta már akkor, amikor a század elején megindult, és azóta ez a folyóirat hónapról hónapra² elkerült a vidéki urak és vidéki úrnők asztalára, hogy bontonyjuk és példamutató maga-

■
1 – bii –

2 A szerkesztő megjegyzése: Az *Új Idők* című szépirodalmi képes hetilapot a Singer és Wolfner cég alapította, első száma 1894. december 18-án jelent meg. Az alapító

tartásuk legyen. Mi volt az a szellem, amelyet az *Új Idők* és vele Herczeg Ferenc hirdetett hosszú évtizedek folyamán? Ady Endre fellépésének korában határozottan ellensége volt minden magyar radikalizmusnak. A Horthy-kurzus kezdetén a magyar reakció egyik intézményének, a Revíziós Ligának volt az elnöke. A negyvenes években már így értékeli a hivatalos körök magatartását: a magyar toll halhatatlanja és a magyar integritás fáradhatatlan harcosa, a csonka Haza integritásának helyreállításáért tevékenykedő hazafi. Igen, Herczeg Ferenc volt ez a hazafi, aki hazug álmokat adott a magyar társadalom korrupt uralkodó rétegének, új időket hirdetett, amelyek nagyon is régiek voltak, illúziókat csillantott meg, amelyek nem voltak igazak. Uralkodó írója volt a magyar társadalom legszégyenteljesebb fejlődési szakaszának. Ünnepezték és dicsérték, az írók fejedelme volt akkor, amikor író csak ellenzéki lehetett, ha ember és író akart maradni. Ady és József Attila korában ő volt a magyar „Parnasszus” „koszorúzott” nagyja. Miért? Az uralkodó társadalmi osztály magáénak vallotta, lelkéből lelkedzettnek érezte, és Herczeg Ferencnek pillanatra sem jutott eszébe tagadni ezt. Hiszen egy volt azokkal, írásainak világa a társadalmi álmok világa, a magyar úri világ úgy látta magát és a körülötte élőket, ahogy Herczeg is ábrázolta. Nem stílusqualitásaival válik egy író naggyá (nem csak stílusqualitásaival), de elsősorban hitével, emberi nagyságával. Herczeg jó stilizta volt, de rossz író. Nem a társadalom lelkiismerete, hanem a bűnhöz az indulgenciacédula.

Herczeg Ferencet bízta meg a szerkesztéssel, aki indulásakor Jókai Mórt, Mikszáth Kálmánt és Bródy Sándort is megnyerte a lap főmunkatársának. Az *Új Idők* állandó belső munkatársa volt Sebők Zsigmond, Tábori Róbert, Beöthy László, Bársony István és Pósa Lajos is. Herczeg lapja mindvégig nyitott volt az új irodalmi kezdeményezések irányába, így Tömörkény István, Ambrus Zoltán, Benedek Marcell és Fekete István írásai mellett Kassák Lajos, Radnóti Miklós, Szabó Lőrinc és Márai Sándor műveit is közölte. A hetilapban minden író helyet kaphatott, a közléskor csak és kizárólag a tehetség számított. Magyarország kétségtelenül vezető szépirodalmi hetilapja 1949-ben szűnt meg, Herczeg Ferenc azonban a szerkesztői feladatokat csak 1944-ig látta el.

●

Meghalt, eltemették. Talán vannak még, akik fájó szívvel gondolnak vissza rá, azonban az ítélet régen elhangzott már ebben a perben Herczeg Ferenc körül. Halála egy pillanatra újra felidézte a már régen feledtetet, és alkalom volt, hogy lerójuk tartozásunkat lelkiismeretünkkel szemben, hogy még nem mondtuk meg, hogyan is viszonyulunk a magyar úri világ most meghalt reliquijájához. Nem béke poraira, és nem „emléked örökké él”, távolról sem!

Halottgyalázás ez?

Az élők kedvesebbek, mint a hazug halottak!

Hét Nap, 1954. március 21. 6.

Fitz József Herczeg-bibliográfiájának címlapja
Lenn: Az írófejedlem emléktárgyai

● BORI IMRE

EGY DZSENTRI ÍRÓ: HERCZEG FERENC ◀

Herczeg Ferenc indulásának idején, a századvégen, úgy tetszhetett, hogy Dél-Bánát világának az írója lesz, ám nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: a bánáti dzsentri írójából dzsentri író lett, és pályafutása is ennek a tükre, minthogy a magyar uralkodó osztályhoz csatlakozva annak a hivatalos írójává, reakciós politikájának képviselőjévé vált.

Versecen született 1863-ban, apja sokáig a város polgármestere volt. Magyarul Szegeden tanult meg iskolás korában. Jogászként ismeri meg és teszi magáévá a dzsentri életmódját. Mulat, katonatisztek társaságában forog, halálos végű párbaj hőse. Később képviselő és az *Új Idők* hetilap szerkesztője majd ötven esztendeig. 1954-ben halt meg Budapesten.

Irodalmunk előtörténetében ifjúkori művei bírnak jelentőséggel, amelyekben szülőföldjének életét, később a bácskai magyar–bunyevác dzsentri világát festi. Ezekben még erősebben tapad Dél-Bánát és Bácska életéhez, megfesti tájait, de az élet mélyebb rétegeibe már nem hatol, hanem megmarad a felszínesebb, ám látványosabb életjelenségek körében. A tragikus felhangokat alig ismeri, annál inkább kedveli az édes-bús történeteket, melyekben az élet romantikus felfogása nyilatkozik meg. A dzsentritársaságról ír a dzsentritársadalomnak, hangban, modorban, életszemléletben is hozzá hasonulva. Ez jellemzi első regényét, melyet még Mikszáth Kálmán jutalmazott, az 1890-ben megjelent *Fenn és lenn* címűt; ez egyik legjelentősebb vállalkozásának ígérkezett, hiszen a dél-bánáti élet teljes körképét akarta adni, alakjaiban pedig olyan társadalmi típusokat léptetni fel, amelyek az életlehetőségek változatait is példázhatták volna. Főhőse a dzsentrilét és a polgári, műszaki értelmiségi pálya között választóvonalon áll, hogy végül a dzsentri vonzása bizonyuljon erősebbnek. Festi tehát a „fenti” világot, és ábrázolni akarja (már ekkor is kevés eredménnyel) a „lenti”. Legnagyobb sikereit a dzsentri „kedves-könnyműségeknek” szentelt regényeivel aratta, megteremtve a szerteágazó, szüntelenül házasodó Gyurkovics családot; rendre írja e család tagjairól szórakoztató regényeit, Dél-Bánát helyett Bácska felé fordulva. Első színpadi sikere is bánáti dzsentritéma feldolgozásából született (*A dolovai nábob lánya*).

●

Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék–
Belgrád, 1998, Forum Könyvkiadó – Zavod za udžbenike
i nastavna sredstva, 50–51.

Herczeg Ferenc villája a *Magyar Építőművészet* 1914. évi 8. számában
Lenn: A Herczeg-villa oromszobrocskája

● MÁK FERENC
HERCZEG FERENC MŰVEI ◀

Az 1945 után megjelent könyveinek jegyzéke

Kegyetlen utóéletet szánt Herczeg Ferencnek a történelem: a kommunista hatalom alakját és munkásságát száműzte az irodalomból, könyveit indexre tette. Személyében a Horthy-rendszer egyik szimbólumát látta, konzervativizmusát a néphatalom szélsőségeként bélyegezte meg. Négy évtizednek kellett elmúlnia ahhoz, hogy a kiváló irodalomtörténész, Németh G. Béla a nyolcvanas évek közepén újra felhívja rá a figyelmet, és okos tanulmányokban újra megkísérelje elhelyezni munkásságát a klasszikus magyar irodalomban. De még az ő erőfeszítései is felemás sikerrel jártak. Napjainkban Takaró Mihály – a „nemzet irodalomtanára” – tesz kísérletet a magyar középosztály írójának méltó értékelésére.

Fitz József Herczeg Ferenc 80. születésnapjára (1943) készítette el hatalmas életművének bibliográfiáját, amely *Könyvészet* címmel a *80 év – Herczeg Ferenc* című ünnepi kiadványban jelent meg (253–370.). Ehhez képest szomorú képet mutatnak az elmúlt hét évtized mulasztásai. Két bécsi és egy pozsonyi megjelenés után közel harminc esztendőnek kellett elmúlnia ahhoz, hogy 1983-ban Herczeg Ferencnek újra kötete jelenjen meg Magyarországon. Azt követően azonban 1993 és 2013 között legjobb regényeit új kiadásban vehetik kezükbe az olvasók. Igazi, perdöntő élményt jelentő fölfedezése az egykori írófejedelemnek azonban mindmáig nem történt meg. Németh G. Bélán kívül életművének újabb értékelésével sem foglalkozott senki, sem monográfiák, sem tudományos konferenciák nem idézték meg alakját. Mintha a hercegi életmű nem jelentene kihívást a tudomány számára. Ez azonban nem Herczeg Ferenc bűne, a hallgatás és az elhallgatás nem a műveinek vélt fogyatékoságából ered: maga a korszak – az 1867 és 1920, valamint az 1920 és 1945 közötti történelmi periódus – eseményeinek értékelése jelent ma a tudósok számára legyőzhetetlen nehézséget. A marxista iskola kínálta fogalomkészlet ugyanis egyaránt alkalmatlan a történelmi múlt és a történelmi valóság értékelésére. Ezért oly kevés ma az olvasható történeti munka. Szekfű Gyula nemzedéke még Babits Mihállyal és Németh Lászlóval folytatott párbeszédet (vagy vitát), ma az egyszemélyes „narratívák” taszítják egymástól az embereket és a fogalmakat egyaránt. A lelkes és hűséges olvasó ma csak abban bízhat,

•

hogy a hagyományos értékekre fogékony, bölcsőbb utókor jóindulata felülkerekedik a szellemi terror és diktatúra különböző változatai ízlés-kényszereinek kötöttségein.

A délvidéki olvasó Herczeg Ferenc legkiválóbb regényeit olvasva és kitűnő színműveinek előadását látogatva könnyen felismeri, hogy a Herczeg-hősökkel együtt nemegyszer a saját szülőföldjén jár. S amikor nem, akkor is a magyar történelemnek olyan eseményét állítja elé a szerző, amelyből a kései utókor minden esetben – lelke nemesbedéséért – bőségesen okulhat. Illő tehát újraolvasni Herczeg Ferenc legjobb műveit, hiszen a Maros és az Al-Duna belátható térségein belül nem állunk olyan jól a példamutató elődök dolgában, hogy megfeleldkezhetnénk a legkiválóbbakról.

Herczeg Ferenc művei

- Herczeg Ferenc: *Pogányok*. Bécs, é. n. [1968], Novák, 182.
- Herczeg Ferenc: *Szendrey Júlia (színmű)*. Bratislava, 1968, Diliza, 64.
- Herczeg Ferenc: *A Gyurkovics család. A Gyurkovics-lányok. A Gyurkovics-fiúk. Gyurka és Sándor*. Bécs, 1970, Rudolf Nowak GmbH., 353.
- Herczeg Ferenc: *A Gyurkovics család. A Gyurkovics-lányok. A Gyurkovics-fiúk. Gyurka és Sándor*. Bécs–Újvidék, 1970, Rudolf Nowak GmbH. – Forum Könyvkiadó, 353.
- Herczeg Ferenc: *Történelmi regények. Pogányok. Az élet kapuja. A fogyó hold. A hét sváb*. Budapest, 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó, 560.
- Herczeg Ferenc emlékezései. *A Várhegy. A gótikus ház*. Budapest, 1985, Szépirodalmi Könyvkiadó, 479.
- Herczeg Ferenc: Pogányok. In *Századvég II*. A válogatás, a szöveg-gondozás és a jegyzetek Szalai Anna munkája. Budapest, 1984, Szépirodalmi Könyvkiadó, /Magyar Remekírók/, 667–875.
- Herczeg Ferenc: *Huszt. Huszt. Férfiszív. Az aranyhegedű*. Budapest, 1986, Szépirodalmi Könyvkiadó, 300.
- Herczeg Ferenc: *Hűvösvölgy*. Budapest, 1993, Szépirodalmi Könyvkiadó, 265 [6].

- Herczeg Ferenc: *A honszerző*. Hangskönyv. Előadó Horváth Lajos Ottó. Budapest, 1995, Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége. [7 db hangkazetta]
- Herczeg Ferenc: *Pogányok*. Budapest, 1999, Unikornis Kiadó, 201 [2].
- Herczeg Ferenc: *Pogányok [és válogatott elbeszélések]*. Szerkesztette és válogatta Veress István. Budapest, 2004, Arión, 640.
- Herczeg Ferenc: *Pogányok*. Budapest, 2000, Osiris, 205.
- Herczeg Ferenc: *Bertalan úr feltámadása. Válogatott elbeszélések*. Válogatta és az utószót írta Duró Gábor. Budapest, 2001, Osiris, 181, [1].
- Herczeg Ferenc: *Két arckép [Tisza István, Károlyi Mihály]*. Az utószót Salamon Konrád írta. Budapest, 2005, Auktor Kiadó, 55.
- Herczeg Ferenc: *A gótikus ház. Emlékirat*. Pomáz, 2005, Kráter Műhely Egyesület, 316.
- Herczeg Ferenc: *Pro Libertate! Regény*. Budapest, 2006. Palatinus, 455 [3].
- Herczeg Ferenc: *Huszt! Huszt! Férfiszív. Az aranybegezdű*. Hangskönyv. Előadó Szoboszlai Éva. Budapest, [2006], Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége. [15 hangkazetta]
- Herczeg Ferenc: *Az élet kapuja. Regény*. Az utószót Tarbay Ede írta. Budapest, 2007, Szent István Társulat, 163 [1].
- Herczeg Ferenc: *Északi fény. Regény*. Pomáz, 2009, Kráter Műhely Egyesület, 202 [3].
- Herczeg Ferenc: *Az élet kapuja. Regény*. Pomáz, 2010, Kráter Műhely Egyesület, 109.
- Herczeg Ferenc: *Ádám, hol vagy? Regény*. Pomáz, 2011, Kráter Műhely Egyesület, 126 [2].
- Herczeg Ferenc: *A fogyó hold*. Budapest, 2011, Szent István Társulat, 152.

Herczeg Ferencről írták

- Duró Gábor: Herczeg Ferenc: Pogányok. In Herczeg Ferenc: *Pogányok*. Budapest, 2000, Osiris, 199–205.
- Illés Endre: Nagy halandónk: Hg. F. Vagy: mégis halhatatlan? *Népszabadság*, 1965. április 10. 9.
- Kindelmann Győző: Utószó. In Herczeg Ferenc: *A fogyó hold*. Budapest, 2011, Szent István Társulat, 141–146.

Ludwig Emil – Tóth Tibor: *Badacsonytördemic – Lábdihegy és Herczeg Ferenc öröksége*. Megjelent Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulójára. Badacsonytördemic–Lábdihegy, 2013, 39.

Németh G. Béla: A lektúr magyar mestere. In Herczeg Ferenc: *Történelmi regények. Pogányok. Az élet kapuja. A fogyó hold. A hét sváb*. Budapest, 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó, 5–22.

Németh G. Béla: Az „úri középosztály” történetének egy dokumentuma: Herczeg Ferenc emlékezései. In *Herczeg Ferenc emlékezései. A Várhegy. A gótikus ház*. Budapest, 1985, Szépirodalmi Könyvkiadó, 6–32.

Németh G. Béla: A külső élet krónikása. In Herczeg Ferenc: *Hűvösvölgy*. Budapest, 1993, Szépirodalmi Könyvkiadó, 5–20.

Stauder Mária: Utószó. In Herczeg Ferenc: *Pogányok*. Budapest, 1999, Unikornis Kiadó, 197–201.

Herczeg Ferenc tanácskozások (1998–2002). Újvidék, 2003, Atlantis, 197. A Vajdasági Magyar Tudományos Társaság kiadványa. Tartalom: Bagi Ferenc: *Herczeg Ferenc tudományos tanácskozás, Versec* [bevezető helyett]. 1–7.; Stevanov, Vladimir: *Moje prvo sretanje sa Madarskom kulturom*. 8–10.; Babić, Sava: *Ferenc Herczeg – građanska književnost?* 11–14.; Csányi Erzsébet: *Kánonképző prózapoétikai jelenségek a XX. sz. első évtizedeiben*. 15–21.; Utasi Csaba: *Herczeg Ferenc és a történelmi regény*. 22–31.; Gerold László: *Adalékok a drámaíró Herczeg Ferencről*. 32–40.; Markovics-Majtényi András: *Egy magyar jacht az Adrián – Herczeg Ferenc század eleji politikai credójáról*. 39–53.; Németh Ferenc: *Dél-Bánát Herczeg Ferenc műveiben*. 54–58.; Árva Ernő: *Herczeg Ferenc utazásairól*. 59–68.; Ispánovics Csapó Julianna: *Herczeg Ferenc életművének recepciója a jugoszláviai magyar irodalomban*. 69–76.; Láncz Irén: *Herczeg Ferenc novelláinak nyelvi sajátosságai*. 77–87.; Molnár Csikós László: *Összetett határozós szerkezetek a Gyurkovics-trilógiában*. 88–92.; Molnár Csikós László: *Nyelv és stílus Herczeg Ferenc Emlékezéseiben – Hasonlatok A Várhegyben*, 93–101.; Cseh Márta: *Különös szavak Herczeg Ferenc Majomszínház című színművében*. 102–108.; Andrić Edit: *A Gyurkovics-lányok szerb fordításából*. 109–128.; Belča, Dušan: *Herczeg Ferenc – Vrščanin*. 129–135.;

•

Káich Katalin: *Herczeg Ferenc színpadi művei a vándortársulatok műsorán 1918-ig.* 136–142.; Csáky S. Piroska: *Herczeg Ferenc a vajdasági köztudatban 1918–1945.* 143–152.; Bagi Ferenc: *A XIX. század utolsó negyede gyermeknevelési elveinek nyomai Herczeg Ferenc emlékezéseinek első kötetében, a Várhegyben.* 153–170.; Bagi Ferenc: *A tanár-diák viszony Herczeg Ferenc emlékezéseinek első kötetében, a Várhegyben.* 171–190.; *A kötetben dolgozattal szereplő szerzők.* 191–192.; *A Herczeg Ferenc emléknapok szervezőbizottságának tagjai.* 192.; *Utószó.* 192–195.

•

•

•